

१९०१ मानोमती अभिदुहन्तनूनामिन्द्र गिर्वणः ।
ईशानो यवया वधं ।

विश्वानि, विश्वेः क्वचित् जगत्प्रत्ययः, जित्वादाद्युदात्तः । पुंसः कर्माणि
मौल्यानि, मास्त्रादेराकृतिगुणत्वात्, गुणवचनमास्त्रादिभ्यः कर्म-
णि च (पां ५ । १ । १२३ ।) इति ध्वञ्, जित्वादाद्युदात्तः, प्रथमा
बहुवचनस्य, सुपांसुगमिति ङादेशः । ननु स्त्रीपुंसाभ्यां गण् खणौ
भवनात् (पां ४ । १ । ८७ ।) इत्यनेन ज्ञान्यानां भवने ङोच्चे खण्
(पां ५ । १ । १ । इत्येतत्पर्यन्तेषु अपत्यार्थेषु गणखणोर्विधानात्,
यथा पुंसोऽपत्यं पौखइत्यादिषु, पुंसो भावः कर्म वेत्तस्मिन्नर्थे खणं
वाधित्वा मौल्यानीत्येव भवितव्यं कथमुच्यते मौल्यानीति । उच्यते,
आचख्यात् (पां ५ । १ । १२० ।) इति खञ्जे लादित्यवधिनिर्देशात्,
ब्रह्मणस्त्वः (पां ५ । १ । १२६ ।) इत्येतत्पर्यन्तेदिमभिजादिभिः
प्रत्ययैः सह त्वतजोः समावेशः, एवं तत्रैव चञ्जन्दात्, गणखणोरपि
व्यञ्जादिभिः समावेशादेव न बाध्यबाधकभावः ॥ ६ ॥

दशमीगुचमाह मानहति । हे गिर्वण इन्द्र, मर्ता पिरोधिभो
मनुष्या नोऽस्मदीयानां तनूनां शरीराणां माभिदुहन् अभितो नोहं
मा कुर्युः, ईशानः समर्थत्वं वधं वैरिभिः सम्पाद्यमानं यवयास्त्रतः
पृथक्कुरु । मनुष्याइत्यादिषु पञ्चविंशतिसङ्ख्याकेषु मनुष्यनामसु मर्ता
नात इति पठितं । मर्ताः, असिहसिम्यष्टपमिदमिणूपधूविभ्यस्तमिति
तन्प्रत्ययस्योणादिकः जित्वादाद्युदात्तः । अभि, यवमादीनामन्त इत्यन्तो
दात्तः । नुहन्, नुह जिघांसायां, निङ्छे जेट् (पां १ । ४ । ७ ।) इति
प्रार्थनायां जेट्, तस्य भि आदेशः, भोऽन्तः (पां ७ । १ । १ ।) इति
भस्त्रान्तादेशः, इतखणोपः परस्मैपदेषु (पां १ । ४ । ६७ ।) इती
कारलोपः, शपोलुङ्, सार्वधातुकमपित् (पां १ । १ । ४ ।) इति
तिस्रो जित्वास्तधूपधगुणाभावः । तनूनां, आसामर्थ्यान् प्रदाकृष्वङ्काः ।
इन्द्र गिर्वणः, गतपूर्व । ईशानः, धातोऽनुदात्तोत्वाच्चापोलुकि कसार्वधा-
तुकानुदात्तत्वे धातुस्वर इव शिष्यते । यवय, यौतेर्दिपि संचायपूर्वको
विधिरनित्य इति रुद्रिर्न क्रियते, अथवा यातीति सकः, यथायव,
यवं करोतीत्यर्थे, तत्करोति तदायव इति सूच वासिन्नेनशिप्, इहव-

द्वावाद्विंशोपः, तस्य स्थानिवद्भावादृष्टभावः । वधः, जनस्य वधः (यः ३।
२। ७१) इति भावेऽप्यप्रत्ययस्य तस्य न्नियोगश्चिह्नः । स्थानिवद्भावेनान्तो-
दात्मो वधादेशः, उदात्तनिष्ठत्विखरेणाप्युदात्तत्वं ॥ १० ॥ इति
प्रथमस्य प्रथमे दशमो वर्गः । १० ।

प्रत्ययचम् ।

पृष्ठं	पंक्तिः	अनुजं	शुद्धं
१९	४१ अ	समाहितसं	समाहितसं
१४	१	तनेव	तव न
१६	१	शुत्यस्य	शुत्यस्येव
१४	१९	अज्ञेय	अज्ञेय
१५	१४	कर्तृकात्	कर्तृका
१९	१८	अन्तुत्	अन्तुत्
१९	१४	सुरत	सुत
१५	९	दीर्घः	दीर्घः
८०	१९	तः	तः

पञ्चसूक्तं ।

१ १ १ युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरुं परितस्थुषः ।
रोचन्ते रोचना दिवि ।

सुरूपेणादिषु षट्सूक्तेषु तृतीयस्य युञ्जन्तीति सूक्तस्य मन्त्रसङ्ख्या-
श्रुतिच्छन्दो, दैवतानि, विनियोगश्च, पूर्ववदवगन्तव्यः । दशमं तस्मिन्
सूक्ते आद्यास्तिस्रोऽन्तिमाचेत्येतास्तत्तत् सेतुः । आदहेत्येतास्तुर्था-
मारुषं षडुचो मारुतः, तासु मध्ये वीलुचिदिङ्गोऽहेत्येतद्देवता मारुतौ
सत्तावैन्द्यावपि भवतः, तदेतत् सर्वमनुक्रमशः कथयामुक्तं, सुरूपकृतं
दशैकं, आतु युञ्जन्त्यादहेत्येताः षष्णमारुतः, वीलुचित् इङ्गोऽहेत्येता-
चेति । एतस्मिन् सूक्ते युञ्जन्तीत्यसौ षष्ठ्यन्ततीये राजिपर्याये ब्राह्मणा-
ण्डसिन् उक्तिरूपः, * तथाचातिरात्रे पर्यायाहामिति खण्डे योगे योगे
तवस्तुं युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषमिति सूत्रितं, तत्र प्रथमानुचमाम् युञ्जन्ती-
ति । इङ्गो हि परमैश्वर्ययुक्तः, परमैश्वर्यस्याभिवाद्यादित्यनन्तवस्तु-
जावस्थानादुपपद्यते । ब्रध्नमादित्वरूपेणावस्थितं । अरुषं हिंसकरहि-
ताभिरूपेणावस्थितं । चरुं वायुरूपेण सवतः प्रसरन्तमिन्द्रं परि-
तस्थुषः परितोऽवस्थिता लोकत्रयवर्तिनः प्राणिनो युञ्जन्ति, स्वकीय-
कर्म्मणि देवतात्वेन सम्बद्धं कुर्वन्ति, तस्यैवेन्द्रस्य मूर्तिविशेषभूता रोचना
नक्षत्राणि दिवि युजोर्के रोचन्ते प्रकाशन्ते । अस्य मन्त्रस्योक्तार्थप्रदत्तं
नाक्षत्रान्तरे व्याख्यातं, युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह, असौ वा आदित्यो ब्रध्नः,
आदित्यमेवास्मै युनक्ति, अरुषमित्याह, अभिर्वा अरुषः, अभिमेवास्मै
युनक्ति, चरन्तमित्याह, वायुर्वै चरन्, वायुमेवास्मै युनक्ति, परित-
स्थुष इत्याह, इमे वै लोकाः परितस्थुषः इमानेवास्मै लोकात् युनक्ति,
रोचन्ते रोचनादिवीत्याह, नक्षत्राणि वै रोचनादिवि, नक्षत्राण्येवास्मै
रोचयन्तीति । यद्विशिष्टतिसङ्ख्याकेषु महद्भामसु महः, ब्रध्न इति षष्ठितं,
आदित्यस्यापि महत्त्वादेव ब्रध्नत्वं युञ्जन्ति, अन्तेः प्रत्ययस्य रेवाद्युदात्तत्वं ।
ब्रध्नमिति शब्दः प्रातिपदिकान्तोदात्तः । न सन्ति त्वया यस्यासावस्यः,

। २ । युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी विपक्षसा रथे ।

शोणा धृष्णू नृवाहसा ॥

नन्सुभ्यां (पां ६ । २ । १७२ ।) इत्युत्तरपदानोदात्तत्वं, अग्निपूर्वं
(पां ६ । १ । १०७ ।) इतिपूर्वरूपे, एकादेशजुदात्तोदात्तः (पां ८ ।
२ । ५ ।) इत्युदात्तत्वं । चरन्तं, शपः पिप्सादनुदात्तत्वं, शतुश्च कसार्वं
धातुश्चरन्तं धातुश्चर एव शिष्यते । तस्युभः, तिकृतेर्षिणः कसुरादेशः,
वरवेभ्यामाहूसां (पां ७ । २ । ६७ ।) इतीटमन्तरङ्गमपि बाधित्वा,
सम्बसारणं सम्बसारणान्यश्च वलीयइति श्रुतिपरतो भत्वात्, वसोः
सम्बसारणं परपूर्वत्वं, शासिवसिषसीनाश्च (पां ८ । १ । ६० ।) इति
वत्त्वं, वसोः प्रत्ययस्वरैर्नोदात्तत्वं । रोचन्ते, जिह्वी कसार्वधातुक्कानु-
दात्तत्वं, धातुश्चरश्च । रोचना, अनुदात्तत्वं हलादेः (पां १ । २ । १७६)
इति युञ्ज, युवोरनामौ (पां ७ । १ । १ ।) इत्यनादेशः, चितः (पां ६ ।
१ । १६३ ।) इत्यनोदात्तत्वं । दिवि, ऊह्रिदम्बदादित्यादिना विभक्तौह-
दात्तत्वं । १ ।

द्वितीयाश्वचमाह युञ्जन्त्यस्येति । अस्य जघ्रादिशब्दप्रतिपाद्यस्यादि-
त्यादिमूर्तिभिस्तत्र तत्रावस्थितस्यैत्रस्य रथे, हरी शतमानामौ वावश्वौ
सारथ्यौ युञ्जन्ति, इन्द्रसम्बन्धिनोरन्वयोर्हरिनामत्वं, हरीन्द्रस्य,
कीदृशोऽभेरिति पठितत्वात् । कीदृशौ हरी, काम्याकामयितव्यौ । पुनः
कीदृशौ विपक्षसा, विविधे यक्षसी रथस्य पार्श्वौ ययोरन्वयोस्तौ
विपक्षसौ, रथस्य द्वयोः पार्श्वयोर्गोवितावित्थर्धः । पुनरपि कीदृशौ,
शोणा रक्तवर्णौ । पुनः किम्बतौ धृष्णू, प्रगल्भौ । पुनः किम्बतौ, नृवाहसा,
नृणां पुरुषाणांभिन्नतत्सारथिप्रमुखानां वाहकौ बोढारौ । अस्य जघ्र-
मिच्छुक्तास्त परामर्शात्, इदमोऽन्नादेशेऽनुदात्तकृतीयादौ (पां १ ।
७ । ३२ ।) इत्यश्रु, अश्रुः शिप्त्वात् सर्वादेशोऽनुदात्तः, विभक्तोरनुदात्तत्वे-
वेति सर्वानुदात्तत्वं । काम्या, कामुकान्तौ, कामेर्षिङ्, कामयते, अचोयत्
(पां ३ । १ । ६७ ।) इति यत्प्रत्ययः, तिक्त्वरित्वापवादत्वेन, यतोनावः,
(पां ६ । १ । २१७) इत्याद्युदात्तत्वं, सुपां सुबुक् (पां ७ । १ । ३६ ।) इति
द्विवचनस्य ङादेशः । हरतो रथमिति हरी, हृषिधीत्यादिना हन्,
नित्यादाद्युदात्तः । विपक्षसा, पचिवचिभ्यां मुट्चेति पचैः सुडागमः ।
विभिधे यक्षसी पार्श्वौ ययौस्तौ, विशब्दे निपातत्वाद्नुदात्त, पूर्वपद-

१ ३ १ केतुं कृण्वन्वेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्विरजायथा १

प्रकृतिसूत्रेण स एव शिष्यते, द्विवचनस्य उद्देशः । एषे, रमन्तेऽस्मि-
न्निति तथः, रमन्तीडायां, अनि कुविनीरमिकाश्रिभ्यः कृषन्निति कृषन्,
कित्वात्, अनुदात्तोपदेशे (पां ६ । ० । ३० ।) इत्यादिना मकारलोपः,
नित्यनेवाद्युदात्तः । शोभा, * शोभ्य रन्तीकरणे, शोभतेरच्, कित्वा-
दन्तोदात्तः, स्रष्टांसुगिति द्विवचनस्य उद्देशः । हृष्य, जिह्वाप्रागल्भ्ये,
असि ऽधि हृषि क्षिप्ते क्तुः (पां ३ । २ । १४० ।) इति कुप्रत्ययः,
कित्वाङ्गुभाभावः, प्रत्ययस्वरः । नृवाहसा, नृन् बहत् इति वदेः, वधि हा
धान्भ्यश्चसीत्सृज्, निदित्यनुवृत्तेर्हङिः, कित्वादाद्युदात्तः, कटुत्त-
रपदप्रकृतिसूत्रत्वेन स एव शिष्यते ॥ १ ॥

इतीयाव्यधमाह केतुं कृण्वन्निति । हे मर्या मनुष्या, इदमाचर्यं
यशस्वित्वाध्याहारः । किमाचर्यमिति तदुच्यते, आदित्यरूपोऽवनिश्च
उषद्भिर्दाहकैर्दग्धिभिः प्रतिदिनमुषःकाल एव समजायथा, उद-
यधव, अथवा सूर्यस्योपसमये मरणमुपचर्यं स्वल्पेन बह्वचनं
कृत्वा सन्तोषनं क्रियते, हे मर्यं प्रतिदिनं त्वमजायथा इति * यावत्,
किं कुर्वन् अकेतवे राज्ञौ निम्नाभिभूतत्वेन प्रज्ञानरहिताय प्राणिने
केतुं कृण्वन् प्रातः प्रज्ञानं कुर्वन् । पुनः किं कुर्वन्, अपेशसे राज्ञा-
बन्धकारावृत्तत्वेनागमिष्यत्तत्वाङ्गुपरहिताय पदार्थाय प्रातरन्धकार-
निवारणेन पेशो रूपमभिष्यत्यमानं कुर्वन् । पेश इति रूपनाम,
पिंशतेरिति यावत् । अकेतवे, अपेशसे इति चतुर्थ्यर्थो वक्ष्ये ब्रह्मणो ।
केतुं, प्रातिपदिकस्वरः । कृण्वन्, क्वि हिंसाकटयोरच्, कटः श्वादेशः,
इदितो नृन् घातोदिति गुमानमः, कर्त्तरिश्चि प्राप्ते, धिग्विज्ञप्तो-
रच् (पां ३ । १ । ८० ।) इत्युप्रत्ययः, तत्सन्निधौनेन वकारस्य चाकारः,
अतोलोपः (पां ६ । ० । ३० ।) इत्याकारलोपः, तस्य आनिगङ्गावात्
पृथक्स्वः कषुपप्रमुद्यो न भवति । आकारस्य प्रत्ययस्वरलोपात् ।
अकेतवे, बह्वचनी, नृस्रष्टा (पां ६ । २ । १४० ।) इत्युत्तरपदान्तो-

* शोभयर्षभलोः श्वनकरत्वात् करणे षन्, कित्वादाद्युदात्तः, वी ।

* योष्यं वी ।

१ ४ १ आदह स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे । दधाना नाम यज्ञियं ।

दातृत्वं । मेघः, नविविधस्थानिसन्तस्थोदायुदात्तः । मर्या, कन्दसि
निष्ठत्वं देव इव (पां १ । १ । १२२) इत्यादौ भियतेर्निपातितः, आस-
न्वितनिधातः, असामर्थ्यात् पूर्वस्य न पराकृतवद्भावः । अयेष्टसे, नन्-
स्रभ्यां (पां ६ । २ । १४२) इत्युत्तरपदान्मोदात्तत्वं । सं, निपात
आयुदात्तः । उषद्भिः, उषद्भुवदाहं, ज्वलद्दीर्घभिः, लटः प्रजादेशे
अपि प्राप्ते व्यत्ययेन प्रः, सार्वधातुकमपिदिति तस्य द्वित्वाद्धूपधगुणो
न भवति, प्रत्ययस्यैवोदात्तत्वं, उषदि प्रतुदुपदेशात्सार्वधा-
तुकानुदात्तत्वं, एकादेश उदात्तेनोदात्तः (पां ७ । २ । ५) इत्युदात्तत्वं ।
अजायथाः, अजायतेत्यर्थे प्रत्ययव्यत्ययो निघातस्यरः । ३ ।

चतुर्थीश्चमाह, आदहेति । अत्रास्ति विशेषविनियोगः, चतु-
र्विंशेऽहनि प्रातःसंघने ब्राह्मणाच्छंसिप्रसे आदह स्वधामन्विति हे
मचौ, इमेव सं हि दृष्टस इत्येका, अयन्तुचः घञस्तोत्रियसञ्चका,
तथाच सूत्रितं, चतुर्विंशं होताजनिष्ठेतिखण्डे, इमेव सं हि दृष्टसे,
आदहस्वधामन्वित्येका देवेति । यद्यप्येतदैन्यं सूक्तं, तथाप्यादहेत्या-
दिषु षट्सु मन्त्रेषु वर्ण्यन्ते, प्रायेत्येवमन्त्र इत्यनुक्रमशिकायामुक्तत्वात् ।
आदित्ययमानकर्त्तार्यो निपातः । अहेत्यधारणार्थः । आदह दृष्टे-
रनन्तरमेव, स्वधामनु इतः परं जनिष्यमाणमन्नमुदकज्वानुलस्य मन्त्रो
हेवां गर्भत्वमेरिरे, मेघमध्ये जलस्य कर्त्तारं प्रेरितवन्तः, प्रतिसंघत्स-
इमेवं कुर्वन्विति दर्शयितुं पुनः प्रष्टुः प्रयुक्तः । कीदृशा मन्त्रः, यज्ञियं
वच्चाहं नाम दधाना धारयन्तः । सप्तसु गणेषु मन्त्रामीदृज्चान्याह-
रुषेणादीनि यज्ञयोग्यानि नामान्यत्राभावात् । अन्य इत्यादिव्यष्टा-
विंशतिसङ्ख्यैवब्रह्मनामसु कर्त्तुं चरसः स्वधेति पठितं । अर्थ इत्यादि-
त्येकप्रत्ययसङ्ख्यैवदक्षनामसु तेजः स्वधा अक्षरमिति पठितं । आत्,
अह, निधातावायुदात्तौ । सं लोकां दधाति युष्मातीति स्वधा, आतोऽनुप-
सर्गैकः (पां १ । २ । १) इति का, स्रदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । अन्, पुनः
प्रष्टुः निधातावायुदात्तौ । गर्भस्य भावो गर्भत्वं, प्रत्ययस्वरः ।
यरिरे, अन्तर्भावितव्यर्थादीरतावित्यस्मादनुदात्ततः परस्य लिट्स्व-
स्येरेच्, विश्वादनोदात्तः, स्रदुपेवञ्च सुपेति योगविभागात्

१ ५ १ वीजु विदारजन्तुभिर्गुहाविदिन्द्र वद्विभिः । अविन्द उत्तिया अनु ।

आका सञ्च तिङ्समासेऽपि समासस्य (पां ६।१।३२३) इत्यनोदा-
त्तत्वं, इजादेश गुरुमतोऽन्यथः (पां ३।१।३६) इति आम् न
भवति, मन्तत्वात् । अहश्चन्दोमात्रिधाताभावः, तुपश्चपञ्चतापैः
पूजायां (पां ८।१।३६) इति निषेधात् । दधाना, शानचक्षित्वा-
दन्तोदात्तत्वे प्राप्ते, अन्धसानामादिः (पां ६।१।१८६) इत्याद्युदात्तत्वं ।
यञ्मर्हतीति यच्चिद्यं, यच्चर्त्विभ्यां घञ्जौ (पां ५।१।७।) इति
छप्रत्ययः, आद्यन्नेयीनीधियः फल्लख्खणं प्रत्ययादीनां (पां ७।१।२।)
इतीयादेशः, प्रत्ययस्वरैरेकार उदात्तः ॥ ॥

पञ्चमीष्टचमाह, वीजु विदिति । अस्ति किञ्चिदुपाख्यानं, पञ्चभि-
र्देवजाकाद् गावोऽपच्यता अन्धकारे प्रक्षिताः, तास्तेभ्यो मरुद्भिः सञ्च-
जयदिति । एतच्चानुक्रमणिकायां सूचितं, पञ्चभिरसुरैर्निगृष्टा
गा अन्धेष्टु सरसा देवमुनीन्नेष्ट प्रक्षिताः; तामधुनिः पञ्चयो मित्री-
वन्तः प्रोचुरिति । मन्तान्तरे च दृष्टान्ततया सूचितं, निवृद्धा आपः
पञ्चिनेव गाव इति । तदेष्टुपाख्यानमभिप्रेत्योच्यते, चे इन्द्र, वीजु-
चित् दृष्टमपि दुर्ममस्यानमाजन्तुभिर्भङ्गद्भिः वज्रिभिर्वैष्टुभिरन्यत्र
नेतुं समर्थैर्मरुद्भिः सञ्चितत्वं, गुहाचित् गुहायामपि स्थापिता
उत्तिया गा अन्धविन्दः, अन्विष्य तन्धवानसि । कोजः पाजइत्यादिस्व-
राविंशतिसङ्ख्यकेषु बलवामसु दत्तः वीजु सप्तमिति पठितं । नव-
सङ्ख्यकेषु गोनामसु अघ्निया उष्ठा उत्तिया इति पठितं । वीजु, प्राति-
पदिनसरः । चित्, चादिरनुदात्तः । आरजन्तुभिः, खजो भङ्ग इत्यौ-
षादिकः कलुषप्रत्ययः, कित्वाद्गुहाभावः, चित्त्वादन्तोदात्तत्वं, समासे
ऊदुत्तरपदप्रक्षितिस्वरत्वं । गुहा, शतम्बा ऋदेशः, यानादीनाञ्चिन्त्याद्यु-
दात्तः । वज्रिभिः, वज्रि अिसुखाहावरिभ्यो निदिति वहेर्नित्प्रत्ययः,
नित्त्वादाद्युदात्तः । अविन्दः, श्रेमुन्नादीनां (पां ७।१।५६।) इति
दुमाग्रमः, लुङ् लङ् लृङ्प्रत्ययदुदात्तः (पां ६।७।७१।) इत्यङाग्रमः,
उदात्तश्च । वसनीकुलियाः, वसोः कर्त्तरि सक् प्रत्ययः, वत्साभावश्च
वाङ्मन्त्राद्दृढनीयः । उष्ठाश्च, पदार्थविशेषसमुत्थं प्रत्ययतः प्रत्ययेषु

१६१ देवयन्तो यथा मतिमच्छा विददसुं गिरः ।

महामनूषत श्रुतं ।

तद्वृत्तिमिति, इकारः प्रत्ययस्य देवोदात्तः ॥ १ ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे
प्रकादशो वर्गः ।

युजन्तीति सूक्ते षष्ठीस्य चमाच्च, देवयन्त इति । देवयन्तो मन्त्र-
सङ्ग्रहात् देवानिच्छन्तो गिरः स्तोताश्च षष्ठिजः भक्षं प्रौढं मन्त्रकृत्य-
मच्छा ग्राममनूषत श्रुतवन्तः । कीदृशं मन्त्रद्वयं, विददसुं, वेदयज्ञिः
समहिमप्रस्थामनूषतभिर्धनैर्युक्तं । पुनः कीदृशं, श्रुतं विख्यातं । मन्-
त्रकृत्य दृष्टान्तः, यथा मतिं, मन्तारमिन् यथा श्रुतं तथैतत्पर्यं । देव-
यन्तः, देवानात्मन इच्छन्तः, सुप आत्मनः क्वच् (पां १ । १ । ८ ।) इति
आचप्रत्ययः, क्वचिच् (पां ७ । १ । २१ ।) इतीत्वं, अक्त्वात् सार्वधातु-
कयोर्दीर्घः (पां ७ । १ । २५ ।) इति दीर्घत्वञ्च न भवति, न छन्द-
स्य पुलस्य (पां ७ । १ । २५ ।) इत्यनेन क्वचि यत् प्राप्तमीत्वं दीर्घत्वं
वा तस्य सर्वस्य प्रतिषेधात्, यद्यपीत्वंमेव प्रकृतं, तथापि अत्रहितस्यापि
दीर्घत्वस्य प्रतिषेध इति विज्ञायते, अन्वाद्यन्त इत्यादौ, अन्वाद्यस्यात्
(पां ७ । १ । २७) इत्यात्वविधानादिति श्रुतं, षष्ठ्यन्ताच्छब्दप्रत्ययः,
क्वचिच्छिन्नादनोदात्तत्वं, श्रयः पित्वेन, श्रतुश्च लसार्वधातुकस्येकाद्यु-
दात्तत्वे, प्रकादेश उदात्तेनोदात्तः (पां ८ । १ । ५) इत्युदात्तत्वं । यथा,
प्रकादवचने धात्, (पां ५ । १ । २३) इति धात्प्रत्ययः, जित्तीति
प्रत्ययात् पूर्वमुदात्तत्वं । मतिं, मन्त्रे द्रष्टव्यमनविदभूवीरा उदात्तः
(पां १ । १ । ६६) इति क्तिन् प्रत्यय उदात्तश्च । मतिशब्दो ज्ञान-
परोऽप्युपचाराज्ज्ञातरीन्ने वर्तते, अथवा यदान्तरे विशिष्टानुपादाना-
दिकस्यैवा सञ्ज्ञा, ततश्च, क्षिप् क्षौप् सञ्ज्ञायां (पां १ । १ । १००) ।
इति मन्त्रतेः कर्त्तरि क्षिप्, सस्योपदेशेऽनुदात्तत्वादित्प्रतिषेधः,
विश्वादनोदात्तत्वं । अच्छा, अष्ट्याश्रुतगच्छार्थयोगात्, अष्ट्यगत्व-
र्थवेदेषु (पां १ । १ । ६६) इति मतिः सञ्ज्ञया सञ्च निधातसञ्ज्ञाया
अपि समावेशान्निधाना आद्युदात्ता इत्याद्युत्तत्वं । विददसुं, विद-
ज्ञानइत्यसादन्तर्भावितव्यार्थाच्छब्दप्रत्यये विदन्त्यौदार्यातिप्रयवकाया
ज्ञापयन्ति वक्षन्ति धनानि यं स विददसुः, विदो शब्दप्रत्यये, आदिप्र-
त्ययिभ्यः श्रयः (पां १ । १ । ७९) इति श्रयोक्तृभिः, प्रत्ययस्येन श्रतुवदा-

१७१ इन्द्रेण सं हि दृक्षसे सञ्जग्मानो अविभ्युषा । मन्दू समानवर्चसा ॥

तत्त्वं, बज्रग्रीवौ पूर्वपदप्रकृतिसंस्मरणेन तदेव सिध्यते । इन्द्रस्य सुव-
न्तीषि गिरा, इन्द्रातेः क्षिपि, नहत इन्द्रातोः (पां ७।१।१००।)
इतीत्वं, रघुरत्वं, धातुस्वरेशोदात्तत्वं । महां, महान्तं, नकारतकार-
योर्लोपश्चान्दसः, प्रातिपदिकस्वरेशोदात्तत्वं । अमृतं, शु सुतौ;
आत्ययेनात्मनेपदं, कुडि भस्स्य अदादेशः, सिचि कुटादित्वेन डिन्वाद्-
गुणाभावः, इडभाव उकारदीर्घत्वश्च कान्दसं, निघातः । सुतं, प्रत्यय-
स्वरः ॥ ६ ॥

सप्तमीस्यचमाह इन्द्रेण सं हीति । हे मन्दूदृक्, त्वं इन्द्रेण सञ्ज-
ग्मानः सङ्गच्छमानः सन्दृक्षसे हि, सम्यक् दृष्टेयाः खलु, अवश्यम-
स्माभिर्दृष्टव्य इत्यर्थः । कीदृशेनेन्द्रेण, अविभ्युषा, भीतिरहितेन ।
कीदृशाविभ्रमबद्धगणैः, मन्दू, मितं प्रमुदितौ । युनः कीदृशौ तौ,
समानवर्चसा तुल्यदीप्ती । पुरा कदाचिदुपपन्नधरायां इन्द्रस्य सखायः
सर्वं देवा उचसतेनापसादिताः, तदानीमिन्द्रस्य उचसन्त्विसकलसेना-
अयार्थं मरुद्भिः सङ्गमोऽभूत्, सोऽयमर्थो उचस्य त्वास्य सधादितमन्त्रे
सङ्गृहीतः, इन्द्रो उचं हनिष्यन्निति ब्राह्मणे प्रपञ्चितम् । इन्द्रशब्दः
परमैश्वर्यवन्तं मरुद्गणं वाभिधत्ते, तदानीमिन्द्रस्य सम्बोधनं । वहि-
रेवाध्याहर्षकं । तधाचैयमस्यास्तेन व्याख्याता, इन्द्रेण सं हि दृक्षसे
सङ्गच्छमानोऽविभ्युषा गलेन मन्दूमदिष्ण युवां सोऽपि वा मन्दूना
तेनेति स्यात् समानवर्चसेत्येतेन व्याख्यातमिति । सन्दृक्षसे सम्प्रक्षेपाः,
दृष्टेयेति वक्तव्यमित्यात्मनेपदं, दृष्टेर्निर्दिष्टे जेडितिप्रार्थनायां जेड,
यासःसे (पां १।४।८०।) इति से, जेटोऽडाटौ (पां १।४।८०।)
इत्यडागमः । सिञ्जणं जेति (पां १।१।३०।) इति सिच्, सञ्ज-
गृवो विधिरनित्यइति गुणाभावः । प्रत्यादिना वत्त्वं, वडोः कासि,
(पां ८।२।४१।) इति कत्वं, आदेशप्रत्यययोः (पां ८।३।५६।)
इति सिमः सस्य वत्त्वं, बज्रचराह्मात् सिमः परकाङ्क्षमपि भवति, सिपा
अवधानात् पश्चादेशो न भवति । अयः पिप्वादानुदात्तत्वं, उचस्यः
असार्वभानुकागुदात्तत्वं, धातुस्वर एव सिध्यते, हिङ्गव्योत्रात्, तिङ्ङ
तिङ्ङ इति निघातो न भवति, हिङ्, (पां ८।१।३०) इति प्रतिषे-

१६१ अनवद्यैरभिद्युभिर्मखः सहस्वदचेति ।

गणैरिन्द्रस्य काम्यैः ॥

आत् । सम्प्रमाणः, गमेः सम्पूर्वात्, छन्दसि, लङ् लङ् छिटः, (पां १ । ४ । ६) इति वर्तमाने जिट्, समो मभ्युच्छीत्वादिनात्मनेपदविधाना-
 छिटः कानच्चेति जिटः कानकादेशः, हिमावो, हकादिशेषोऽभ्यासस्य
 चतुर्थं, गमचनेत्युपधावोपः, कानचश्चिन्तादन्तोदात्तत्वं, गतिसमासे
 कृत्यतरपदप्रकृतिस्वरत्वं । अविभ्युवा, जिभीभये, पूर्ववच्छिट्, शेषात्,
 कर्त्तरि परस्मैपदं, कसुच (पां १ । १ । १०० ।) इति जिटः कसुरा-
 देशः, तस्य चिन्ताद्गुणमावा, चभ्यासस्याचोऽङ्गस्य, कादिनियमात्
 प्राप्तश्चिट्, वक्षेकाच्चाहुसां (पां ० । २ । ६० ।) इति नियमाद्विर्त्तते,
 नप्समासे द्वितीयैकवचने सति भत्वात्, वक्षोः संप्रसारणं (पां १ ।
 ४ । १११ ।) इति वकारस्य उकारः, सम्प्रसारणाच्च (पां १ । १ ।
 १०८ ।) इति पूर्वस्यपत्यं, प्राप्ति वसि घसीनाच्च (पां ८ । २ । ६० ।)
 इति वत्त्वं, इच्छादेशं बाधित्वा, यरनेकाचोऽस्योमपूर्वस्य (पां १ ।
 ४ । ८२ ।) इति यकादेशः, अथयपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । पूर्वस्य घदेन
 सङ्गं संज्ञितायामेकारस्य, यङः पदान्तादति (पां १ । १ । १०६ ।)
 इति परपूर्वत्वे प्राप्ते, प्रकृत्यान्तः प्रादमध्ययपदे (पां १ । १ । ११५ ।)
 इति प्रकृतिभावः । मभ्यु, सति क्षुतिमोद मद स्वरप्रकृति गतिषु, इदि-
 तोनुमघातोः (पां ० । १ । ५८ ।) इति गुमागमः, कुरित्यगुप्तौ कुः,
 शङ्कु पोथु नीलकु निमित्त्यचाविभक्तिकनिर्देशात् हन्तेर्हिगुदितिवत्
 धात्वन्तरादपि कुरित्यङ्गं, प्रत्ययस्वरयोदात्तः, द्विवचनमौ, प्रथमयोः
 पूर्वसवर्णः (पां १ । १ । १०९ ।) इति पूर्वसवर्णदीर्घः, द्वितीयैकवचने
 चैत्, सुषांसुक्षिप्तादिना पूर्वसवर्णदीर्घत्वं । समानवर्त्तसा, समानं
 वर्त्तौ वर्त्तेदिति व्यस्येति वा वङ्गवीहिः, द्विवचने सुषांसुक्षिप्तादिना
 द्विवचनस्थाने आकारादेशः, समानपदस्य प्रातिपदिकाभ्योदात्तत्वं,
 वङ्गवीहौ पर्यपदप्रकृतिस्वरदेव तदेवावशिष्यते ॥ ७ ॥

अष्टमीयचमाह अनवद्यैरिति । मखः प्रवर्तमानोऽयं वज्रः, अम-
 वद्यैर्दोषरहितैरभिद्युभिर्मखोऽकमभिमतैः, काम्यैः यजप्रदत्तेन काम-
 वितयोगैर्मन्त्रैः संहितस्योक्तं सङ्गसङ्गोपेतं यथा भवति
 तथार्थेति पञ्जयति, अयं यज्ञो मन्त्र इन्द्रजातिप्रवेन प्रीयवशीत्यर्थः ।

१६१ अतः परिज्मन्नागहि दिवो वा रोचनादधि । समस्मिन्नुज्जते गिरः ॥

यश्च इत्यादिषु यश्चद्वयं यच्चनामसु मखः विष्णुरिति पठितं । यत्तु यत्नारिंशत्सु * पूजामासन्नर्चति गाधतीति पठितं । अगवस्यैः, अविद्यतेऽवयं पापं येष्वांतेऽगवस्याः, तैः, नञ्मुष्माभिमित्युत्तरपदान्तेदात्तत्वं । अभियुभिः, अभिगता यौर्यैस्तेऽभियवस्यैः, अभिशब्दः प्रातिपदिक-स्वरैरान्तोदात्तः, वज्रव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण स एव शिष्यते । मखः प्रातिपदिकस्वरः । सद्यो बलमस्मिन्नर्चने कर्मण्यस्तीति सद्यस्तत्, तस्यै मत्वर्थे (पां १।४।१६।) इति भसञ्ज्ञया पदसञ्ज्ञाया बाधित-त्वात् सकारस्य इत्ताभावः, मादुपाधायाश्च मतोर्वो यवादिभ्यः (पां ८।२।६।) इति मत्तुपो मस्य वत्त्वं, सद्यस्प्रज्ञे नञ्चिययानिसन्त-स्येत्याद्युदात्तः, मत्तुपः पित्वात् स एव शिष्यते । कान्तेः, कमेर्णिङ्, अत उपधायाः (पां ७।१।११६।) इति वृद्धिः, जनि जूय् कसुरङ्गो मन्ताश्चेत्यमन्तत्वेन प्राप्तस्य मित्तस्य, न कश्चमिन्नमामिति प्रतिषेधा-न्नितां ऋस इत्ययच्चाङ्गत्वं न भवति, एवन्तादधोयत्, शिषोमः, निख-रितमिति प्राप्ते, यतो नावः (पां ६।१।२१९) इत्याद्युदात्तत्वं ॥ ८ ॥

नवमीष्टयमाह अतः परिज्मन्निति । हे परिज्मन् परितो आपिन् मरुद्गण, अत एतस्मात्परिज्मन्गणस्थानादन्तरिक्षादागहि, अस्मिन् कर्मण्यगाच्छ, दिवो वा युजोक्तावा समागच्छ, रोचनादधि दीप्यमाना-दादित्यमखजारा समागच्छ, अस्मदीये कर्मकाले यत्र यत्र विरुसि, ततः सार्धस्मादागच्छेत्यर्थः । किमर्थमागमनमिति सद्यश्चते, अस्मिन् कर्मणि वर्तमाना ऋत्विजो गिरः क्लृप्ताः समुज्जते सम्यक् प्रसाधयन्ति । ऋज्जतिः प्रसाधनकर्मणि यास्कः । एतत्क्लृप्ताः श्रोतुमागच्छेत्यर्थः । यद्यपि ऋत्विजा मन्त्रस्य प्रयुज्यमानत्वात्, ऋज्जविधातिरक्तमपुरुषैश्च भवितव्यं, तथापि परोक्षकृतत्वेन निर्देष्टात् प्रथमपुरुषप्रयोगः । परोक्ष-स्तत्तत्तद्वच्च यास्क आह, तास्त्रिविधा ऋचः, परोक्षकृताः, प्रत्यक्षकृता आध्यात्मिकाश्च । तत्र परोक्षकृताः सर्वभिर्नामविभक्तिभिर्यज्यन्ते प्रथ-मपुरुषैश्चास्त्रातस्येति । अतः, यच्चम्याकृतिन्, एतदस्त्रसोस्त्रातसौचा-

११०१ इतो वा सातिमीमहे दिवो वा पार्थिवादधि ।

इन्द्रं महे वा रजसः ॥ १२ ॥

नुदासौ (पां १।४।११।) इत्यनुदासौऽङ्, अङ्, श्रित्वात् सर्वा-
देशः, पिति (पां १।१।१६१।) इति प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं ।
परिष्मन्, अज गतिष्येपणयोः, अन्धेऽपि दृश्यन्ते (पां १।२।
७५।) इति सनित्, अकारणोपपन्नसः, आसन्निवनिघातः । गङ्,
जमेनञ्जनं कन्दसीति शफोलुक्, हेङित्वादनुदासौपदेश इत्यादिना
मणोपः, असौहेरिति हिजोपा न भवति, तस्मिन् कर्तव्ये अस्मिन्नवद-
आभादिति मणोपस्यासिद्धत्वेनानकारान्तत्वात् । दिवः, ऊङिद-
मित्यादिना विभक्तोरुदात्तत्वं । वा, चादयोऽनुदासा इत्यनुदासा । दोष-
नात्, दच दोषो, अनुदात्तेतच्च हलादेः (पां १।२।१४६।) इति
युष्, युवोरनासौ (पां ७।१।१।) इत्यनदेशः, धितइत्यन्तेदासः,
अधि, अधिपरी अगर्थकौ (पां १।४।६३।) इति कर्मप्रवचनीयत्वेन
सञ्च निपातसञ्चायाः समवेशाद्विपाता आद्युदासा, इत्याद्युदात्तत्वं ।
अस्मिन्, अतः परिष्मन्निवादिस्त्रीवाग्वदेशात्, इदमोऽन्वादेशेभ्यन्-
दात्तादीयादाविद्यश्च अनदासः, श्रित्वात् सर्वादेशः, विभक्तोरनुदासौ
सुप्पिताविद्यनुदात्तेति सर्वानुदात्तत्वं । ऋद्धत्वे, ऋजि ऋजि ऋजि
वर्जने, समिन्नुपसर्गयोगात् प्रसाधने वर्जते, निघातः । गिरः प्राति-
पदिकस्वरः ॥ ६ ॥

वयसीन्द्रममहे इतो वेति । इन्द्रं देवं प्रति सातिं धनदानं अधी-
महे आधिक्येन याचामहे, कस्मात्कौकादिति तदुच्यते, इतोऽस्मादभि-
दृश्यमानात् पार्थिवात् पृथिवीजोकादा, दिवो वा द्युजोकादा, महे
महतः प्रौढादजसो वा पक्षादीनां रक्षकादन्तरिक्षलोकादायमिन्द्रो
यतः कुतश्चिदानोशास्मभ्यं धनं प्रयच्छत्वित्यर्थः । सप्तदशसु घाघ्रा-
कर्मसु ईमहे याचामीति पठितं । इतः, इदमृशब्दात् पञ्चम्यात्-
तित्, इदम इङ् (पां ५।१।१।) इतीङ्, श्रित्वात् सर्वादेशः,
अज ऊङिदमित्यस्यावकाशः, आभ्यामेभिः, नितीत्यस्यावकाशः,
यजनं याचकः उभावपि निबौ, तच्च यस्यादिप्रतिषेधे परं कार्यं,
(पां १।७।२) इतिसमञ्जविरोधे परस्य कार्यत्वविधानादिति निती
लोकारस्योदात्तत्वं, पञ्चात् तस्ते, प्राक् दिवो विभक्तिरिति विभक्ति-

सम्प्रकाशात्, ऊडिदमित्यादिना असर्वनामस्थानविभक्त्यस्यमानमु-
दात्तत्वं भवति, सकृद्भूतौ विप्रतिलेखे यद्वाधितं तद्वाधितमेवेति, परि-
भाषया ऊडिदमित्यस्य पुनरप्रवृत्तिरेवेति चेन्न, ज्ञानानुरोधेन पुनः प्रसङ्ग-
विज्ञानश्चेति स्वीकारात् । नन्वेवं यत्कृत इत्यादावपि परेण लिख्येण
बाधितमपि, सावेकाच इति तस्मिन् उदात्तत्वं स्यादिति चेन्न, यत्त-
च्छब्दस्यैव गोचरं सावबर्हेति निषेधात्, न च पुनः प्रसङ्गविज्ञानं च
इत्येतत् सार्वत्रिकं, ज्ञानानुरोधेन क्वचिदेव तदात्म्यमादिति । साति-
वस्तुदाने, धात्वादेः या सः (पां ६ । १ । ६४ ।) इति यस्य सः, भावे-
स्तिङ्, कमसनखनौ सन्भक्तौः (पां ६ । ३ । ४२ ।) इति नकार
स्थात्वं । तितुचतथसिमुसरनसेषुषेति निषेधादिदृशं भवति, निख्ये
प्राप्ते उदात्त इत्यनुवृत्तौ, कति यूति जूति साति हेति कीर्तयन् (पां ६ ।
३ । ६७) इति निपातनादस्तीदात्तत्वं । ईमहे, ईड्भूतौ, श्यनोऽपि,
वज्रं कन्दसीति जुक्, अस्य धातोर्ङित्वात्, तास्यनुदात्तेऽङिददुपदे-
शाद्वृत्तान्तेधातुकस्यानुदात्तत्वे धातुस्वर एव शिष्यते । नच तितु तितु-
इति निपातः, च वा योगेप्रथमेति निषेधात्, उत्तरवाक्ययोरपि हि वा
शब्दयोगात्, अन्यथा वाक्यापरिपूर्तेस्तिङ्विभक्त्येव श्रमश्चाहारात्तद-
पेक्षयैवा प्रथमा तितुविभक्तिरिति । दिवः, ऊडिदमित्यादिना विभ-
क्तेरुदात्तत्वं । पार्थिवात्, प्रथं स्थापने, प्रथस इति एधिबी, प्रथेः शिवन्
सम्प्रसारणश्चेति धिवन् प्रथयः, सम्प्रसारणश्चेत्तादिसिद्धं, धिदूमौरा-
दिभ्यश्च (पां ४ । १ । ४२ ।) इति डीष्, प्रथयस्वरणोदात्तः, । शेष-
निघातेनानुदात्तारदिः, पार्थिवशब्दस्य एधिबीविकार इत्यर्थे, शौरन्
(पां ४ । ३ । १३६ ।) इत्यनुवृत्तेः, अनुदात्तादेश (पां ४ । ३ । १४० ।)
इत्यञ्, यस्येति च (पां ६ । ३ । १४० ।) इति इकारलोपः, तद्धितं
अचामादेः (पां ७ । २ । ११७ ।) इति ङीरपरत्वं, णिन्त्यादिनिर्ण-
(पां ६ । १ । १६७) इत्याद्युदात्तः । अधि, निपातत्वाद्युदात्तः । इज्जं,
रन्प्रत्ययान्त आद्युदात्तः । मङ्गः, मङ्गत्वं इत्यस्याकारतकारयोर्लोपश्चा-
न्दसः, सावेकाचः (पां ६ । १ । १६८) इति विभक्त्येव उदात्तत्वं । रजसा,
नन्विषयस्थानिवन्तस्येवाद्युदात्तत्वं ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे
दादशो वर्गः ॥

सप्तमस्कन्धः ।

१११ इन्द्रमित्राग्निनो बृहदिन्द्रमर्केभिरर्किणः ।

इन्द्रं वाणीरनूषत ॥ *

इन्द्रमित्रादिकं दशैर्षं सूक्तं, तत् सुख्यसूक्तमित्रादिषु चतुर्थे, ऋषि-
च्छन्दो देवता विनियोगश्च पूर्ववत्, विशेषस्तूयते, मन्त्रात्रते निष्के वक्ष्य-
शस्त्रमिन्द्रमित्राग्निन इति सूक्तं, तथा मन्त्रमारग्यके सूक्तं, शिरो
मायचमिन्द्रमित्राग्निन इति, तथा चतुर्विंशेऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिनः
शस्त्रे इन्द्रमित्राग्निन इतिसहस्रोत्तरीयसूक्तः, चतुर्विंशे होताजनिष्ठे-
त्युपकथ्यायाहि सुषुमाहित इन्द्रमित्राग्निनो बृहदिति सूक्तित्वात्,
अतिरात्रे प्रथमे पर्याये अष्टावाकशस्त्रेऽयमेव ऋषीऽनुष्टुप्, सूक्तित्वात्,
इन्द्रायमहने सप्तमिन्द्रमित्राग्निनो बृहदिति, तत्र प्रथमान्धमहा
इन्द्रमिदिति । गाग्निनो गीयमानसामधुक्ता उद्रातार इन्द्रमिदिन्द्रमेव,
बृहत् त्वामिजि इवामह इत्यस्यान्तश्च उत्पन्नो बृहन्नामकेन साक्षा,
अनूषत स्तुतवन्तः । अर्किणः, अर्चनहेतुमन्त्रोपेता होताः, अर्कभिरर्च्यपू-
र्मन्त्रैरिन्द्रमागूषत । यत्नवशिष्टा अभ्यर्च्यवस्ते वायवाग्निभिर्यजूह-
वाभिरिन्द्रमिवानूषत । अर्कशब्दस्य मन्त्रपरत्वं याक्तेनोक्तं, अर्को मन्त्रो
भवति यदेनेनाचन्तोति । श्लोकइत्यादिषु सप्तमन्त्राशक्तु वाङ्मसु
वाञ्छी वाञ्छीति पठितं । गाग्निनः, उषि ऋषि रर्तिभ्यस्तृति गागते
त्यन्प्रत्ययः, निष्वादाद्युदात्तः, गाया एवां सन्तीति गाग्निनः, वीक्षा-
दिभ्यश्च (पां ५।१।११६) इतीन् प्रत्ययः, प्रत्ययस्य रेवेकारउदात्तः,
स च सति शिष्टः । बृहत्, बृहता, ऋतोर्यैकवचनस्य, सुषुमाधुगिति
कुक्, वर्त्तमाने एवममहद्बृहज्जगच्छब्दवचेति सूत्रवार्तिके शान्तोदात्तो-
निपातितः । अर्केभिः, अर्कं पूजायां, अर्चनो एभिरर्का मन्त्रास्ते, पुंसि
अष्टावांशः प्रायेण (पां ५।१।११८) इति च, चजोः कुघिण्यतोः (पां ७।
१।५१) इति कुत्वं, प्रत्ययस्य रेवान्तोदात्तः बज्जं हन्वतीति भिन्न
रेवादेशो न भवति । अर्काः स्तुतिसाधनभूता मन्त्रा एवां सन्तीत्य-
र्किणः । वाञ्छी, उषादीनाञ्च (पां ६।१।१०१) इत्याद्युदात्तः, दीर्घा-
ज्जसि च (पां ६।१।१०५) इति पूर्वसप्तर्षदीर्घनिधेयस्य, वा हन्वसि
(६।१।६) इति विजल्पितत्वादीर्घत्वं, ऋतोर्यै प्रथमा । अनूषत,

* बृहदिति वर्जयिकारो विहितः इत्येकमुक्तेरहः । मिं, घ, वा ।

१ २ १ इन्द्र इन्द्रय्योः सचा संमिश्र आ वचोयुजा ।

इन्द्रो वज्री हिरण्ययः ॥

१ ३ १ इन्द्रो दीर्घाय वक्षस आ सूर्य रोहयद्विवि ।

वि गोभिरद्रिमैरयत् ॥

वृक्षसौ, शोनः (पां ६ । १६५ ।) इति नखं, कुडि च्यत्येनात्मनेपदं, भस्त्रादादेशः, सिचइडभावः, उकारस्य दीर्घत्वश्च छान्दसं, गुघातोः कुटादित्वात् सिचो डित्वेन मुष्णभावः ॥ १ ॥

द्वितीयाभ्यन्तमाह, इन्द्र इन्द्रय्योरिति । इन्द्र इत् इन्द्रं एव हि इन्द्रो-
र्हृदिनामकयोरन्वयोः सचा सच वृणपत् आसंमिश्रः सर्वतः सम्म-
श्रिययिता । कीदृशयोर्द्वयोः, वचोयुजा इन्द्रस्य वचनमात्रेण
रघो युज्यमानवोः, सुशिक्षितयोरित्यर्थः, अयमिन्द्रो वज्री वक्षयुक्तः ।
हिरण्ययः सर्वाभरणभूषित इत्यर्थः । इन्द्रोः, हरत इति वरी
इन्, निष्पादाद्युदात्तः सचा सचेत्तुल्यं । मिश्रय मिश्रः, मिश्रयतेर्घञ्,
सम्यक् मिश्रो यस्यासौ संमिश्रः, चत्वं छान्दसं, सम्मश्रिययितेत्यर्थः,
वज्रमोहो पर्यवदप्रकृतिस्वरत्वं । वक्षसा युज्यते इति वचोयुजौ
तयोः, घञीदिनचनस्य, सुपां सुकुगित्वाकारादेशः । युजाश्चन्दो घातु-
स्वरवान्नोदात्तः, छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेश्च ॥ एव हिच्यते । वज्री, वक्ष-
सस्यास्तीति, अत इनिठगौ (पां ५ । २ । ११५ ।) इति इनि प्रत्ययः,
प्रत्ययस्वरः । हिरण्ययः, ऋत्स्ववास्त्ववा ज्वमाध्वी हिरण्ययानि छन्द-
सि, (पां ६ । ४ । १७५) इति हिरण्यमयश्चन्दस्य मकारलोपो निपा-
त्यते, प्रत्ययस्वरलोपात्तः, पूर्व्यानुदात्तेन सच, एकादेशोऽदात्तमोदात्तः
(पां ८ । १ । ५) इत्युदात्तः ॥ २ ॥

तृतीयाभ्यन्तमाह, इन्द्रो दीर्घयेति । अयमिन्द्रो दीर्घाय प्रोक्षाय
निरक्षराय वक्षसे दर्शनाय दिवि युजोके सूर्यमादोहयत्, पुरा
वृक्षासुरेण अगति यदापादितं तमः तन्निवारणेन प्राग्निना वृद्धि-
सिद्धये आदित्यं युजोके स्थापितवानित्यर्थः । स च सूर्यो गोभिः स्वकी-
यर्धमभिरक्षिं पर्येतमुखं सर्वं अग्रत् खैरयत् विष्टेवैव दर्शनायं
प्रेदितवान् प्रकाशितवानित्यर्थः । अथवा इन्द्र एव गोभिर्जघैर्निमित्त-
भूतैरक्षिं मेघं खैरयत् विष्टेवैव प्रेदितवान् । पक्षद्वयसङ्गोपे इक्षिणा-
मसु खेदयः निरक्षा भाव इति पठितं । चिंभत्सङ्गोपे नेयनामसु

१ ४ १ इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च ।

उय उयाभिरुतिभिः ॥

१ ५ १ इन्द्रं वयं महाधन इन्द्रमर्भे हवामहे ।

युजं वृत्रेषु वज्रिणं ॥ १३ ॥

अग्निः याजेति प्रतिष्ठितं । दीर्घाय, प्रातिपदिकक्षरेणाभोदात्तः । वक्षते, वक्षतेः सर्वधातुभ्योऽनुब्रियसुन्, वङ्गलसहस्रात् स्थायादेशाभावः, निष्वादाद्युदात्तः । सूर्यं, सुवति प्रेरयतीति सूर्यः, यू प्रेरणी, धात्वादेः सः सः, राजसूयसूर्यं (पां ३ । १ । ११४ ।) इत्यादिना अप्रप्रत्ययः, तस्य वङ्गागमश्च निपात्यते, अपः क्षित्वाङ्गुणाभावः, पिप्वादनदात्तत्वं, धातु-
स्वरश्च शिष्यो । रोहयत्, रोहयन्ताक्षडि, वङ्गलं हृन्त्यसमाधोगे
ऽपि (पां ६ । ४ । ७५) इत्यङ्गभावो निघातश्च । दिवि, ऊडिदमित्या-
दिना विभक्तौदात्तत्वं । अग्निं, अदिशदिभूयुभिभ्यः क्तिन्निति क्तिन्-
प्रत्ययः, अदन्ति यशस्तुतान्यवेत्तजि, निष्वादाद्युदात्तत्वं । शेरयत्,
ईरयती, क्षन्ताक्षडि, निघातः ॥ ३ ॥

यसुधीन्धमाह इन्द्र वाजेष्विति । हे इन्द्र उयः प्रभुभिरप्रधुष्यस्व,
उयाभिरप्रधुष्याभिरुतिभिरक्षदिवयदद्याभिर्वाजेषु युज्ये नोऽस्मान्
अव रक्ष, तथा सहस्रप्रधनेषु च सहस्रसङ्ख्याकेषु गजान्वादिसामनुष्ठेय
महायुजेष्वपि रक्ष । वाजेषु, वृषादीनां चेत्याद्युदात्तत्वं । नः, नसः स-
कारस्य रत्नोत्पत्तौषु, प्रकृत्यान्तः पादमध्यपरं (पां ६ । १ । ११४)
इति प्रकृतिभावो न भवति, अथपरइति निषेधात् । अव, अव-
रक्ष्यो, तिकुतिङः (पां ८ । १ । २८) इति निघातः । यद्यपि सहस्रप्रधनेषु
चावेत्तथाहर्त्वा क्रियामपेक्ष प्रथमायाः श्रूयमाणायाः अवेतिक्रियायाः,
च वायोगे प्रथमेति निघातनिषेधः प्राप्तस्तथापि वाजेष्वित्यत्र चकारस्य
लुप्तत्वादिकोपे विभावेति निषेधस्य विकल्पितत्वादत्र निघातः प्रव-
र्तते । सहस्रशब्दः कर्दसादीनामेति मथोदात्तः, सहस्रप्रधनेषु वाजेषु
वज्रभीष्टैः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । ऊतिभिः, ऊति युतीत्यादिना क्तिन्-
दात्तः ॥ ४ ॥

धसमीन्धमाह, इन्द्रं वयमिति । वयमनुष्ठातारः महाधने प्रभूतधन-
निमित्तमिन्द्रं हवामहे वाङ्मयमः, अर्भे अर्भके कल्पेऽपि धने निमित्तभूते

१ ६१ स नो वृषन्नमुं वरुं सत्रादावन्नपावृधि ।

अस्मभ्यमप्रतिष्कृतः ॥

सति इष्टं इवामहे । कीदृशमिष्टं, युजं सहाकारिणं समाहितं वा । पुनः कीदृशं, उत्रेषु अणुषु धनकाभविरोधिषु प्रातेषु तन्निवारणाय वक्ष्यं वक्ष्येतं । महाधनशब्दे यद्यपि सङ्गमनामसु यदितत्कथापि महात्त्ववधनमत्र सङ्गम इति वज्रभीष्टित्वेनोदात्तत्वासिद्धेर्नाम तद्वृत्तिः । महाधने, महात् तज्जनचेति, समासस्थित्योदात्तः । अर्भे, अर्भित्वा भन्, नित्यादाद्युदात्तः । इवामहे, जेन् स्याज्यायां शब्दे च, जित्वात् कर्त्तृभिर्प्राये आत्मनेपदं, कटः स्थाने महि, टित आत्मनेपदानां टेरे (पां १।४।७६।) इति टेरेत्, कर्त्तरि प्रप्, ङा सम्प्रसारणमित्यनुक्तौ, वज्रं वन्दसीति सम्प्रसारणं, वकारस्य उकारः, परपूर्वत्वं, भुवावादेशौ, अतो दीर्घो यञि (पां ७।३।१६।) इति दीर्घत्वं, तिष्ठु तिष्ठ इति मिधातः । युजं, युज भनाभावित्यस्य क्रिप्, युजेदसमासे (पां ७।१।७१।) इति नुम् न भवति, सहि युजे-रिति निर्देशादिकाररहितस्य न भवति, अनित्यमागमशासनमिति वा युजिर्योग इत्यस्यापि नुम् न भवति । उत्रेषु, अनुवर्त्तने, प्रति-कूलतया वर्त्तन्त इति उच्चाक्षि अणुकुलानि, रूपायि तच्च वक्षीत्यादिमा रूक्प्रत्ययः, कित्वाङ्गुयाभावः, प्रत्ययस्वरः । वक्ष्यं, अत इनि ठनौ (पां ५।२।११५। इति इनिः, प्रत्ययस्वरः । ५। इति प्रथमस्य प्रथमे चयोदशवर्गः ।

इन्द्रमिष्टाघिन इति सूक्ते वक्षीम्वचनाद्, स नो इष्टवृत्तमुमिति । हे सत्रादावन् अक्षदभीष्टानां सर्वेषां यजानां सहाप्रदातः, अतो व्रीह्यादिनिष्पत्यर्थं हे इवम् इष्टिप्रदेन्द्र, नोऽक्षदधर्ममुं दृष्टमानं चरं मेधमयादधि उवाटय, तथैवास्मभ्यमक्षदधं अप्रतिष्कृतः, प्रतिशब्द-रहितो यद्यदस्माभिर्वाच्यते तत्र सर्वत्र नेति प्रतिशब्दं नोच्चारयति, अतोऽक्षदिवधे कदाचिदप्यखलितः । इवदेवाभिमेय याज्ञ आह, अप्रतिष्कृतोऽप्रतिष्ठतोऽप्रतिस्त्वजितो वेति । इवम्, आभिमितनिघातः । अमुं, प्रातिपदिकस्येत्यन्योदात्तः । चरं, चरतीति चरः, अस्मिन् प्री क दू चरित्वादि तनि धनि मि महिभ्य उरित्प्रत्ययः, प्रत्ययस्वरान्योदात्तः । सत्रादावन्, सत्राशब्दः सत्रार्थे, अभितः अक्षजातं सवर्णं

१७१ तुञ्जे तुञ्जे य उत्तरे स्तोमा इन्द्रस्य वज्रिणः । न विन्दे अस्य सुष्टुतिं ॥

सह ददातीति वचनादाया, आतो मन्त्रिन् कृमिन्वनिप्रस (पां ३ । २ । ७३ ।) इति वनिम्, आमनिवत्स्य च (पां ३ । १ । १५८ ।) इत्याद्युदात्तत्वं, पादादित्वाच्च निघातः । अप, निघातस्य च (पां ३ । १ । २३६ ।) इति दीर्घः, निघात आद्युदात्तः । वधि, वध्वरखे, जोष्टः क्षिप्, तस्य, सेह्यपिच (पां ३ । ३ । ८७ ।) इति हिः, स्वादिभ्यः भुः, तस्य, वज्रत्वं कन्दसीति लुक्, मुञ्जुपृक् वज्रम्बन्धसि (पां ३ । ३ । १०९ ।) इति हेधिरादेशः, तस्य छित्वात् पूर्वस्य गुणाभावः, निघातः । अस्मभ्यं, अस्मभ्यन्मास्मभ्यमिति भ्यमादेशः, सेसेजोपः (पां ३ । ३ । ८० ।) इति इकारलोपः, वज्रवधने भक्ष्येदित्येवं न भवति, अङ्गुलौ * पुनर्हन्तिरविधिरित्युक्तत्वात्, प्रातिपदिकस्यरेख स्त्रीकारउदात्तः, अस्मिन्वनिप्रसमादेशपक्षे, सेसे लोप इति मपर्यन्तशेषस्यादः इन्द्रस्य लोपः, तदा उदात्तनित्यस्यरेख अस्ममादेरकारस्योदात्तत्वं । अप्रतिष्कृतः, सेनविदप्रतिशब्दितः, कुञ्जशब्दे, निष्ठा (पां ३ । २ । १०२ ।) इति कर्म्मणि क्त प्रत्ययः, प्रतेः प्राक्प्रयोगः, यारक्षारादेराकृतिमन्त्रत्वात् सुहायमः, सुयामादेराकृतिमन्त्रत्वात् बलं, नञ्समासेऽन्यपूर्वपदप्रकृतिस्यत्वं ॥ ३ ॥

सप्तमीत्यवमाह तुञ्जे तुञ्जे य इति । तुञ्जे तुञ्जे वस्मिन् वज्रदातरि देवान्तरे ये स्तोमाः स्तोत्रविशेषाः उत्तरे उत्कृष्टाः सन्ति तैस्तोमैः सर्वैरपि, अस्य वस्मिन् वज्रयुक्तास्तेनस्य सुष्टुतिं योग्यां शोभनश्रुतिं न विन्दे न विन्दामि, इन्द्रस्याव्यक्तगुणवाङ्मयेन देवान्तरेषूत्तमत्वेन प्रसिद्धान्यापि स्तोत्राणि न पर्याप्तानीत्यर्थः । इत्याह च याष्क इवं व्याचष्टे, तुञ्जे तुञ्जे, तुञ्जतेर्दानवकर्मणः दाने दाने तुञ्जे तुञ्जे य उत्तरे स्तोमा इन्द्रस्य वस्मिन् नास्य तैर्विन्दामि समाप्तिश्रुतेरिति । तुञ्जे तुञ्जे तुञ्जतिर्दानकर्मण्युक्तं, ततः कर्त्तरि यच्चाद्यच्, चित इत्यन्योदात्तत्वं, निखवीष्टयोरिति दिर्भावः, तस्य परमाभेदितमिति द्वितीयस्याभेदितसङ्ख्या, अनुदात्तश्चेत्यनुदात्तत्वं । दातरि दातरीत्यर्थः, निश्चिन्ते दाने दानेर्दृष्टो व्याख्यानं । उत्तरे, तुञ्जवनतरखयोः भावे,

* अङ्गुलौपुनर्हन्तावविधिरिति श्रुत्युक्तं, कां, चं, ।

कदोदम् (पां १।१।५०।) इत्यप, उपप्लव उतप्लवचनः, उत्प्लव-
कदोः यथेति प्रकृतीति, उपप्लवो निपाता आद्युदात्तादन्त्याद्युदात्ता,
प्रकृतीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। सोमाः, सौतेः, अर्धियु क्षु स उ क बु
क्षि स्तित्यादिना सोमशब्दो मग्नन्तो, भित्वादाद्युदात्ताः। विन्दे, विष्णु-
कामे, षट् स्वदितेत्वादात्मनेपदं, उत्तमैकवचनं, तुदादिभ्यः श्रः (पां १।
१।७०।) इति श्रः, शेमुचादीनां (पां ७।१।५६।) इति गुन्,
इकारस्य स्वत्वत्वेन प्रकारः, अस्य प्रकृतत्वेनस्य परामर्शादन्त्यादेरे,
इदमोऽश्रः, श्रित्वात् सर्व्यादेर्लोऽनुदात्ताः। सुसृतिं, वृन् कृतौ, धात्वादेरे
यः सः (पां १।१।६४।) इति सत्वं, क्षिप्रां क्षिन् (पां १।१।६४।)
इति भावे क्षिन्, स इत्युदात्तेनोपसर्गश्च प्रादिसमासः, उपसर्गात्
सुनोति (पां ८।१।६५।) इत्यादिना भत्वं, अन्त्याद्यपूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वेन सोः प्राप्तमुदात्तत्वं बाधित्वा, गतिप्रकारनोपपदान् ज्ञात्
इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरेश घातोऽनुदात्तत्वे प्राप्ते, तदपवादेन, तदौ चनि-
तिस्वरत्वात् विवर्तनान्तरस्य गतिसम्पन्नस्य सोरेयोदात्तत्वेन भवितव्यं,
तच्च मनस्विन्याख्यानाश्रयनासनस्थानयाजकादिभीता इत्युत्तरपदान्तो-
दात्तत्वेन बाध्यते, तथाच सुह्रवां सुसृतीं उभे * उभ्योऽेदश्च सुसृतिं
शास्त्रोदात्ते सुमतय इत्यादावन्तोदात्तत्वमित्याहुः, यथा तु मनस्वि-
न्यादी इत्याहुः। तथैव तत्र षटत इति लक्ष्यते, तत्र हि, कार-
कादन्त्युत्तयोरेवाश्रयीत्यतः कारकादित्यनुवृत्तेः पाणिनिज्ञातिरित्यादा-
वेव मनस्विन्यादिसूत्रमित्युक्तं, कारकादित्येव प्रकृतिः प्रकृति-
रिति प्रत्युदाहृते, स्यादेतत्, सूयते अयमेति सूतिरिति क्षिना कर-
कभूता ऋगभिधीयते, सुशब्देन च करकमेव विशेष्यते न धात्वर्थः,
सुसृतिरित्यत्र सुशब्दः कारकपर एव भविष्यति, प्रकृतिः प्रकृतिरि-
त्यादौ तु प्रकृतेर् धात्वर्थे विशेष्यत्वमेवेति तत् प्रत्युदाहरणोपपत्तिरिति,
न, एवं सति सुशब्दस्य क्रियायोगाभावादुपसर्गात् क्रियायोग इत्युक्ता
उपसर्गसम्पन्ना न स्यात्, तथाच उपसर्गात् सुनोति सुषतीत्यादिना भत्वं
न स्यात्। ननु क्षिना करकमभिधीयते, क्रियासाधनश्च करकं, तथाच
करकविशेष्यशस्यपि सुशब्दस्य करकान्तर्गतक्रियायोगादुपसर्गता भवि-
ष्यतीति, न, तथा सति यत् क्रियायुक्ताः प्रादयर्थं प्रत्येकमनुपसर्ग-

सम्बन्धः स्फुरिति करोत्यर्थमेव प्रति सोऽप्यसंगता । ननु कुघालार्थं प्रतीत्यास्य घर्षं न स्यादेव । ननु कुघालार्थंदादेव तत्कारकस्य सुशब्दो विशेषणं भविष्यति, याहि शोभना स्तुतिस्तत्कारकमपि शोभनमेवेति, यवञ्च कुघालार्थसम्बन्धात् प्रत्युपसर्गत्वेन यत्नमपि भविष्यति, तद्वारा कारकविशेषणत्वात् कारकवचनोऽपि सुशब्दो भविष्यतीति, इत्यविरोधेनैव मगत्तिनादिसूत्रस्य सुसृतिशब्दो विषयो भविष्यति, प्रकृतिः प्रकृतिरित्यत्र भावे क्तिन् प्रत्युदाहृतेति न तत्र प्रशब्दस्य कारकपरत्वं कारके क्तिमुदाहरणेऽपि धात्वर्थमात्रविशेषणतैव विवक्षिता, न तद्वारा प्रत्ययार्थविशेषणतापीति, तत् प्रत्युदाहरणतोपपत्तिरिति । सुसृतिरित्यत्र पुनः क्तिन्निर्भेद्यकारकपर्यन्तं सुशब्दस्य व्यापार इत्युदाहरणतैव न प्रत्युदाहरणतैव, न, किञ्च सुशब्दः श्रुत्वेन प्रकृतिप्रत्ययार्थोभयविशेषणपरः, उत श्रुत्वेन विभिनक्ति, अथोदितरदिति, वदाप्युभयपरत्वं तदापि किं योग्यत्वेन उतकमेवेति, आद्ये सति विशेष्यविशेषणपदाहृतिरिति प्रसङ्गः, द्वितीये विरम्य व्यापारमातः । न च शब्दबुद्धिकर्मणां विरम्य व्यापारमातः * कथञ्चिद्बुद्धः, इष्टो वा, अतो न श्रुतोभयपरत्वं । अथैकत्र श्रुत्या तात्पर्यार्थं, अपरत्रत्वार्थादिति, अत्र धात्वर्थसम्बन्धस्यार्थिकत्वे यत्वासिद्धिः, प्रत्ययार्थसम्बन्धस्यार्थिकत्वे मगत्तित्रित्यादिस्तरासिद्धिः, आर्थिकेनापि कारकसम्बन्धेनोदाहरणताभिधाने प्रकृतिः प्रकृतिरित्यादिप्रत्युदाहरणं न स्यात्, श्रुत्या धात्वर्थमात्रसम्बन्धस्यार्थं प्रशब्दस्यार्थात् तत् कारकसम्बन्धः केन वारितुं शक्यत इत्येवा दिक्, अतएव * प्रत्ययार्थमात्रसम्बन्धपरत्वाङ्गीकारेण स्तरः सिद्ध्यतु, यत्नस्तु हान्दसमस्तु, शोभना स्तुतिर्यस्यामिति ब्रह्म-मीहिवा भवतु, यवञ्च नञ्सुभ्यां (पां ६ । २ । १७२ ।) इत्यसौदात्तं भविष्यति, अथवा सुसृ सुवन्तीति सुसृत्तव इतिकरयभूता कृषः स्तुतिशब्देनोच्यते, क्तिञ्क्षौच सञ्ज्ञायां (पां ३ । १ । १७४ ।) इति क्तिञ्प्रत्यये सति चित्तादनोदात्तता भविष्यति, न च कारकीभूतानाम्बन्धां कर्तृप्रत्ययेन क्तिञ्चा कथमभिधानमिति वाच्यं, काष्ठानि यच्चन्तीतिवत् तासामपि सख्यापाराप्रधान्यविवक्षया कारकत्वोपपत्तिरिति ॥ ७ ॥

१ ८ १ वृषा यूथेव वंसगः कृष्टीरियर्त्योजसा १

ईशानो अप्रतिष्कृतः ॥

१ ९ १ य एकश्वर्षणीनां वसूनामिरज्यति १

इन्द्रः पञ्च हित्तीनां ॥

अष्टमीश्वरमाह वृषा यूथेवेति । वृषा कामानां वर्धिता इन्द्रः
 योजसा स्वकीयबलयोगानुगृहीतुं कृष्टीर्मनुष्यान् इयर्तिं प्राप्नोति ।
 कीदृश इन्द्रः, ईशानः समर्थः । पुनः कीदृशः, अप्रतिष्कृतः, प्रतिशब्द-
 द्रवितः, याचमानं न परिहरतीत्यर्थः । इन्द्रस्य दृष्टान्तः, वंसगो वननी-
 यजतिर्दशभो यूथेव, गावो यूथानि यथा प्राप्नोति तद्वत् । वृषा, कनिष्ठ-
 यु इति तस्मिन् वि राज्ञि घन्वि घु प्रतिदिव इति वर्धतेः कनिष्ठप्रत्यय-
 षोडादिकः, निष्ठादुदात्ताभावः, निष्ठादाद्युदात्तः । यूषा इव, सुवन्ति
 मिश्रीभवन्तीति यूथानि, वुमिश्रयामिश्रयोः, 'तिय एक यूथ यूथ
 प्रोधा इत्यौणादिकस्य प्रथयान्तो निपातितः, निपातनाहीर्षत्वं, प्रथय-
 खरेयाकार उदात्तः, प्रेक्षन्सि वज्रं (पां ६ । १ । ७० ।) इति प्रेक्षुक्,
 इवेन विभक्त्योपः, पूर्वपदप्रकृतिसरत्त्वञ्च वक्ष्यमिति वार्तिजेन समासे
 ऽपि स एव स्वरः । वंसगः, एषोदरादित्वादभिमतरूपस्वरसिद्धिः ।
 वर्धन्तीति कृष्टयः, क्षिप् क्षौच सञ्ज्ञायां (पां २ । २ । १०६ ।) इति क्षिप्,
 चित्वादनोदात्तः । इयर्ति, ऋद्धमर्ति, तिय, प्रपः कुः, ह्यौ (पां ६ । १ ।
 १० ।) इति द्विर्भावः, अभ्यासस्य उदरात्त्वृणादिशेषौ, अर्तिपिपर्थेभ्य-
 (पां ३ । ३ । ७७ ।) इत्यकारस्य इकारः, अभ्यासस्यासवर्णे (पां ६ । ३ ।
 ७७ ।) इतीयखादेशः, अङ्गस्य गुणोदपरत्वं । योजसा, उज्ज्वलवर्णोपख-
 रत्त्वौणादिकस्यसुन्, सत्यभियोगेन वकारोपः, कूपपधगुणः, निष्ठादाद्यु-
 दात्तः । ईशानः, ईश्वरेश्वर्ये, णटः शानच्, अदिप्रभृतिभ्यः प्रपः (पां २ ।
 ३ । ७२ ।) इति प्रपोलुक् । पितः (पां ६ । १ । १६३ ।) इत्यभ्योदात्त-
 वाधित्वा, अनुदात्तत्वात्सर्वधातुक्रानुदात्तत्वेन धातुस्वर एव शिष्यते ।
 अप्रतिष्कृतः, अप्रतिशब्दितः, कु इव्ये, कर्त्तव्यि क्तः, पारस्कारादित्वात्
 सुहाममः, सुवामादित्वात् अत्वं, वञ्स्मासः, अख्यपर्वपदप्रकृति-
 स्वरत्वं । ८ ।

नवमीश्वरमाह, य एक इति । य इन्द्रः स्वयमेव एव वर्धयिषीनां

११०१ इन्द्रं वो विश्वतस्पदि हवामहे जनेभ्यः ।
अस्माकमस्तु केवलः ११४१

मनुष्याद्यामिरव्यति ईहे, तथा वसूनां धनानामिरव्यति, स इन्द्रः पञ्च
निषादपञ्चमनां क्षितीनां निवासार्हाणां वर्द्धमानमनुग्रहीतेति शेषः ।
इक्ष्, इक्ष्वांसौ, इक्ष् भी वा या जस्यति सर्षिभ्यः कर्मिभ्योवादिभ्यः कन्-
प्रत्ययाः, वाङ्मनात् ऋषोपाभावः, निषादाद्युदात्तत्वं । सर्वभूतानां, प्राति-
पदिकसरेयानोदात्तः । अनोदात्तानिबन्धुत्वात्, नामन्यतरस्यां (पां ४।
१।१००) इति विभक्त्येवदात्तत्वं । वसूनां, वस निवासे, निदिबन्धुत्वात्,
इक्षु क्षिप्ति न्यसिबतिहनि क्षिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्युप्रत्ययौवादिभ्यः,
निषादाद्युदात्तः । इरव्यति, कर्षादिषु इरञ् इवौवां ऋषैश्चार्धः,
कर्षादिभ्योयक् (पां ३।१।२०) इति यङ्, प्रत्ययसरेयोदात्तः ।
वस, पणि व्यतीकारः, पञ्चभ्योवादिभ्यः कनिन्, निषादाद्युदात्तः ।
क्षितीनां, प्रातिपदिकसरेयानोदात्तः, नामन्यतरस्यां (पां ४।१।१००)।
इति विभक्त्येवदात्तत्वं ॥ ६ ॥

आग्निं प्रक्षिप्यमिन्द्रं वो विश्वतस्पदीति जुहुयात् * संक्षिपेत्सन्धि-
नायकुबत इति खण्डे यण्डां असि सूर्येति द्वाभ्यामिन्द्रं वो विश्वतस्प-
दीति सूचितं । अतुर्विश्वेऽहनि प्रातः सवने प्राक्ष्वाण्स्तिग इन्द्रं वो
विश्वतस्पदीत्यारम्भबोधा, अतुर्विश्व इत्युपक्रम्य ऋजुनीतिनो वसव
इन्द्रं वो विश्वतस्पदीति सूचितं, तामेतां दक्षभोव्यवसाह, इन्द्रं व इति ।
हे अतिव्यजमानाः, विश्वतः सर्वेभ्यो जनेभ्यः परि उपदि अयस्त्रि-
तमिन्द्रं वो युगदर्थं हवामहे आह्वयामः, अतः स इन्द्रोऽस्माकं
केवलोऽसाधारणोऽस्तु, इदरेभ्योऽप्यधिकमनुग्रहमस्माकं करोतित्यर्थः ।
इन्द्रं, इदि परमैश्वर्य इति धातुः, रन्प्रत्ययः, नुमाजसः, निषादा-
द्युदात्तः । वः, अनुदात्तं सर्वमित्यनुत्तौ, वङ्मनात् वसूनां (पां
८।१।११) इति वस् । विश्वतः, पञ्चप्राक्तसिन् (पां ३।१।०)।
इति तसिच्, चिवि (पां ४।१।१६३) इति प्रत्ययात्
युवंमुदात्तत्वं । पदि, निषातलादाद्युदात्तः संक्षिपार्था, पञ्चभ्यः
परान्धर्थे (पां ८।१।११) इति विसर्जनीयस्य सत्त्वं । हवामहे,

ज्ञेयः अपि, बज्रकं वन्दसि (पां ६।१।१७।) इति लक्ष्मणारम्भ
 परपूर्वत्वे. मुखावादेशौ । जनेभ्यः, जन्मन्त इति जनाः, जनयते
 जन्मयि वन्, जनिष्योश्च (पां ७।१।३५।) इत्युपधाया वज्र-
 भावः, निस्वादाद्युदात्तत्वं । अस्मान्, अस्मन्मूर्ध्निऽनुदात्तः, ज्ञेये ज्ञेयः
 (पां ७।१।६०।) इत्यज्ञेयपक्षे, सामान्यार्थं (पां ७।१।३१।
 इत्याकामाकारेण एकादेश उदात्तः, द्विजोपपक्षे उदात्तमिहतिस्वदे-
 जाकार उदात्तः । केष्वः, केषादेशादितिब्रह्मलादाद्युदात्तः ॥ १० ॥ इति
 प्रथमस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्मः ॥ १७ ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥

॥ अथ तृतीयोऽनुवाकः ॥

॥ अष्टमस्कन्धं ॥

१११ एन्द्र सानसिं रयिं सजित्वानं सदासहं ।
वर्षिष्ठमृतये भरत ॥

तृतीयेऽनुवाके अत्रादि सूक्तानि, तत्र एन्द्र सानसिं रयिमित्या-
दिकं प्रथमं दशमं सूक्तं, तत्पुरुषसूक्तमित्यादिषु षट्सु प्रथमं, ऋग्वे-
दयस्तु पूर्व्ववत्, विशेषविनियोगस्तु महाप्रते निष्केवत्यौ षोडश-
शीतौ च एन्द्र सानसिं रयिमित्यादिके द्वे सूक्ते, पञ्चमारण्यके षोडश-
चाप्रीषिरिति खण्डे भौतकेन सूचितं, सुरपक्षालूमतय इति षोडश,
एन्द्र सानसिं रयिमिति द्वे इति, अतिरात्रे प्रथमपर्याये अष्टा-
वाक्यखण्डे एन्द्र सानसिं रयिमिति सूक्तं सूचितम्, इन्द्रभिद्राघिनो
वृद्धदेन्द्र सानसिमिति, दशम्यगे इन्द्रवाग्भिः साप्रायस्थानुवाक्या एन्द्र
सानसिमिति, उस्तादेवता इत्यस्मिन् खण्डे एन्द्र सानसिं रयिं प्रस-
वादिष्वेयुवद्वतशक्यमिति सूचितं, तस्मिन् सूक्ते तामेतां प्रथमाष्ट-
चमाष्ट एन्द्र सानसिं रयिमिति । हे इन्द्र, ऊतयेऽस्मभ्यस्तथा रयिं
धनं आभर, आहर । कीदृशं रयिं, सानसिं सम्भजनीयं । पुनः
कीदृशं सजित्वानं, समानशत्रुजयशीलं, धनेन गूरान् भृत्यान् सम्पाद्य
शत्रून् जीयन्ते । पुनः कीदृशं सदासहं, सर्वदा शत्रूणां भिभवहेतुं ।
पुनरपि कीदृशं वर्षिष्ठं, अतिशयेन वृद्धं प्रभूतमिच्छाः । सानसिं,
वनं यत्र सम्भक्ता इत्यस्मादसिप्रत्यये वृद्धिरनोदात्तत्वस्य सानसि
धर्मस्योत्थादिना निपात्यते । रयिं, प्रातिपदिकसंज्ञेयाऽनोदात्तत्वं ।
सजित्वानं, समानानदीन् जेतुं शीलमस्य, अन्येभ्योऽपि दृष्टव्यं (पां १ ।
२ । ७५ ।) इति ऋग्वे, उपपदसमासः, समानस्य हन्त्यनूर्जप्रत्य-
यवर्त्तेषु (पां १ । १ । ८३ ।) इति समानस्य सभावा, बहुवच-
नप्रत्ययसंज्ञेय धातुसदृश इव श्रियते । वर्षिष्ठं, वृद्धशब्दान्, अति-
ज्ञानेनैवमविद्वान् (पां ५ । १ । १५ ।) इतीदृशं प्रत्ययः, प्रियश्चिर

१ २ १ नि येन मुष्टिहत्यया नि वृत्रा रुणधामहे । त्वेतासो न्यर्वता ॥

(पां ६ । ४ । १५७ ।) इत्यादिना दृढशब्दस्य अर्धादेशः, इत्युभोविष्वा-
दाशुदात्तत्वं । ऊतये, उदात्त इत्यनुबन्तौ ऊतिपूर्ति जूति साति (पां १ ।
१ । ८७ ।) इत्यादिना क्तिमुदानोनिपातितः । भर, अयहोर्मन्कन्द-
स्तीति सूत्रवार्तिकेन हकारस्य भ्रकारः, ते प्राग्भातोः (पां १ । ४ । ८० ।)
इति धातोः प्राक् प्रयोक्तव्यस्याहो, व्यवहिताश्च (पां १ । ४ । ८९ ।)
इति क्त्वसि व्यवहितप्रयोगः ॥ १ ॥

द्वितीयाम्बमाह, नि येनेति । येन धनेन सम्पादितानां भटानां
निमुष्टिहत्यया नितरां मुष्टिप्रहारेण वृत्रा शत्रून् निरुद्धधामहे
निरुद्धान् करवान्, तादृशं धनमाहरेत्यर्थः । त्वेतासः त्वया रक्षिता
वयं अर्वता, अस्मदीयेनाग्रेण निरुद्धधामहा इत्यनुबन्तः, यदातिमुञ्जे-
नाम्बयुञ्जेन च शत्रून् विनाशयामेत्यर्थः । मुष्टिहत्यया, हनस्त च (पां १ ।
१ । १०८ ।) इति सुवन्तोपपदे ऋप्, तत्संज्ञियोगेन नकारस्य
लकारः, कृदुक्तपदप्रकृतिस्वरं प्राप्ते, परादिष्कन्दसि वज्जलं (पां ६ । १ ।
१६६ ।) इति वज्जल्यहणेन, त्रिचक्रेणाप्यन्तोदात्तत्वाभिधानादनन्तो-
दात्तत्वं । नि, आस्थातसम्बन्धस्यापि निरुपसर्गस्य, व्यवहिताश्चेति
व्यवहितप्रयोगः । वृत्रा, क्तेष्कन्दसि वज्जलं (पां ६ । १ । ७० ।)
इति श्रेणोपः, नलोपः । रुणधामहे, आटसंयोगेन पिप्वात्, असार-
होपः (पां ६ । १ । १११ ।) इत्यकारलोपो न भवति, पिप्वादेव
आस्थातस्यानुदात्तदात्तत्वेन विकरत्तस्य अस एवोदात्तत्वमिष्यते । अनु
तिङ्गुतिङ् इति निघातेन भवितव्यं, न हेङ्वाच तिङ्विभक्तौ, निविड-
यामुद्या निरुद्धधामहा इत्यत्र श्रुत्येकात् । अर्वता, निरुद्धधामहा इत्यत्रा-
नुबन्ता द्वितीया, तयोः समुच्चयार्थोक्तकारो कृष्यते, तेन चादिलोपे
विभावा (पां ८ । १ । ६३) इति प्रथमेयं तिङ्विभक्तिर्न निहन्त्यते, यथा
नात्मना कृष्यति नान्यस्मै ददातीत्यत्र हि समुच्चयार्थस्य च शब्दस्य लोपात्
कृष्यतीति प्रथमा तिङ्विभक्तिर्न निहन्त्यते, ददातीति द्वितीया तु
निहन्त्यत एव । ननु तत्र हे तिङ्विभक्तौ श्रूयते । किन्तु पुनरेकैव
श्रुता, सैवात्तरचानुबध्यते नान्या श्रूयत इति द्वितीयायाश्चभावात् कष-
मितं प्रथमा न, अनुबध्यन्त्यद्वितीयापेक्षामपि प्राचक्ष्यमुपजीव्य निघा

१ ३ १ इन्द्र त्वेतास आ वयं वज्रं घना ददीमहि । जयेम सं युधि स्पृधः ॥

तन्निवेधद्वर्जनात्, पुटोडाग्रकाधिमयत्वात् च, प्रोक्तश्रीकासादय-
त्वात् चैव च द्वाधिमयत्वासादयतीत्याख्यातयोः प्रथमवाक्यद्वयोः श्रुत-
योः पक्षरवाक्यद्वयेऽनुवक्त्रमपेक्षैव प्राचक्ष्णीकारेण, चवायोगे प्रथमा (पां
८।१।५६।) इति निघातनिषेधो दृष्ट इति । त्वेतासः, तथा ऊता
रक्षिषास्त्रेतासः, प्रत्ययान्तरपदयोश्च (पां ७।१।६८) इति मपर्य-
न्तस्य तादेवे दकारचोपभ्वात्सः, अततेर्निष्ठाया मिडभावश्च, उवर-
त्वरक्षिष्वि मवामुपवायाश्च (पां ६।४।२०।) इत्युट्, इत्सेधस्युट्सु
(पां ६।१।८६।) इति वृद्धाभावम्भ्वात्सः, कृतीया कर्मणि (पां ६।
२।४८।) इति पूर्वप्रदप्रकृतिस्त्रेताकार उदात्तः, एकादेश उदात्तो-
दात्त इत्युदात्तः । अर्बता, अर्वति ग्रन्थतीत्यर्वा, अर्बताविविधा धातुः,
अस्त्रेणोऽपि दृष्टन्ते (पां ३।२।७५।) इति वनिट्प्रत्ययः, नैङ्-
क्षिकृति (पां ७।२।८।) इतीट्प्रतिषेधः, ओयोश्चोर्वणि (पां ६।
१।६६।) इति यकारचोपः, अर्बकस्त्रसावननः (पां ६।४।१२७।)
इति तकारः, वनिपः पिप्वाञ्जातुस्वर एव । २ ॥

इतीयास्त्रमाह इन्द्र त्वेतास इति । हे इन्द्र, त्वेतासस्त्वया प्राणिना-
वयं घना घनं शत्रुप्रहरत्वात्मकं दृढं वक्त्रमायुधमाददीमहि स्त्रीकुर्मः,
तेन च वक्त्रेण युधि युद्धे स्पृधः स्पर्द्धमानांश्चकृन् सक्त्रयेम सक्त्र-
जयेम । त्वेतास इत्युक्तं । वक्त्रं, वज्रं वज्रं वज्रि गताविति धातुः,
अस्त्रेणाद्यवक्त्रेण दिना रजप्रत्ययान्तो निपातः । घना, वनः काठिन्यं,
तदस्यास्तीति अर्बत्वादित्यादश्च, चित्वादन्तोदात्तः, सुपां सुशुभिति
कादेशः । ददीमहि, दृढान्दाने, प्रार्थनायां जिह्, क्रियाफलस्य कर्त-
मानित्वात्, स्वरित् जितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफलं (पां १।३।७२।)
इत्यात्मनेपदान्तमुद्धवज्जवचनं । इमहि, मुहोत्वादित्याच्छ्वः श्रुः,
श्रोः (पां ६।१।२०।) इति द्विर्भावः, पूर्वोऽप्यासः (पां ६।१।४।)
इत्यभ्याससकृदायां, कृत्तः (पां ७।४।५६।) इति कृत्ते, जिहः सञ्चो-
योऽन्यस्य (पां ७।२।७६) इति सञ्चोपः, उभे अभ्यस्तं (पां ६।१।५।)
इत्यभ्यस्तत्वे, आभ्यस्तयोदात्तः (पां ६।४।११२।) इत्याकारचोपे प्राप्ते,
ईवञ्चयोः (पां ६।४।१११) इतीत्वं । जयेम, जयः पिप्वाद्गुदात्तत्वं,

१ ४ १ वयं शूरेभिरस्तृभिरिन्द्र त्वया युजा वयं १

सासह्याम पृतन्यतः ॥

तिष्ठन्न कसार्वधातुक्खराडातुखर इव शिष्यते, कन्दसि यदेऽपि (पां १ । ३ । ५१) इति सप्तः परप्रयोगः । युधि, युव सम्बन्धार इति धातोः सम्प्रदादित्वाद्भावे क्तिप्, सावेकाधः (पां १ । २ । २६८) इति विभक्त्येवदातत्वं । स्पृधः, स्पृजन्तीति स्पृधः, स्पृजन्सङ्घर्ष इति धातोः, क्तिप्च (पां १ । २ । ७६) इति क्तिप्, वज्रं च हन्तीति देवस्य सम्बन्धारख्यत्वात्, अकारलोपश्च ॥ १ ॥

अतुर्थीत्यत्रमात्र, वयं शूरेभिरिति । वयं कर्मानुष्ठाताः शूरेभिः शौर्ययुक्ताः, अकृतमिरासुधानां प्रज्ञेभुभिर्भटैः संयुज्येमहीति श्रेयः । हे इन्द्र, वाहया भटसहितं वयं युजा सहायभूतेन त्वया एतन्वतः सेनामिकृतः शत्रून् सासह्याम अतिशयेनाभिमवेम । शूरेभिः, युजुमवाविति धातोः, कर्मिण्यनुवृत्तौ युसिषिमीनां दीर्घश्चैवौत्वादिसः कृन्, क्तिप्वाकृवाभावः, निष्वादाद्युदात्तत्वं, वज्रं हन्तीत्यसौ निमिज्जत्वात्, वज्रवचने भस्म्येत् (पां ३ । १ । १०१) इत्येतत्, सहयोगे तृतीयावकादयमित्यस्यत्पदसमभिव्याहाराच्च वयं संयुज्येमहीति श्रेयं, विनापि सङ्घर्षव्देन वज्रोयुनेति निपातनादिति द्युताः । अकृभिः, शक्तास्त्रयोपपक्षश्रीनैकजन्मभिरुत्साधुकारिभिर्वा, असुप्तोपये, कृन् (पां १ । २ । १३५) इति ताप्तिव्यादिषु कृन्, निष्वादाद्युदात्तः, दद्याधिभ्यश्च (पां ३ । २ । १५५) इति विकल्पविधानादयं पक्षे इडभावाः । त्वया, युज्यतिभ्यां मदिक् इत्यौत्वादिको मदिक्, क्तिप्वाकृवाभावः, युज्यतः प्रत्ययसंज्ञाकार उदात्तः, तृतीयैकवचनं टा, त्वमावेकवचने (पां ३ । २ । ६०) इति मयर्थास्तस्य तादेशः, अतोमुखे (पां १ । २ । ६०) इति पररूपत्वं, यकादेशउदात्तमोदात्तः । युजा, अतिवददृक्कर्मिण्युज्यतिभ्यो युजि जुधाच्च (पां १ । २ । १६) इति क्तिप्प्रत्ययः, सावेकाधः (पां १ । २ । २६८) इत्यादिना विभक्त्येवदातत्वं । सासह्याम, सह्यं युजः युजः सह्येसहि, सह्यमर्थश्च इति धातुः, धात्वादेः वा का (पां १ । २ । ६३) इति वक्ष्य सः । धातोदेकाधोचकादेः क्तिपाद्यसमभिव्याहारे वक्ष्, (पां १ । २ । २२) इति वक्ष्, वक्षोऽपि च (पां २ । ३ । ७३) इति वुक्, सम्बन्धोः (पां १ । २ । ८) इति दिर्भावाः, चकादिःशेषः, दीर्घोऽपि च (पां ३ । ३ । ८०) इति दीर्घः, प्रार्थनायां भिक्, चर्कदीर्घ परकीवद-

१ ५ १ महं इन्द्रः परं नु महित्वमस्तु वज्रिणे १

द्यौर्न प्रथिना शयः ॥ १५ ॥

मदादिदृक् प्रत्ययमिति सूत्रवार्तिकेन परस्मैपदीतमपुंसवचनं
मस्, कर्त्तरि शपोऽदादिवद्भावाङ्गुडो, निर्वङ्कितः, (पां १।०।६६।)
इत्यन्तसकारलोपः, चासुट्परस्मैपदेभूदात्तोऽङिच (पां १।०।
१०६।) इति यासुट्, णिङः सञ्जोऽनन्त्यस्य (पां ०।२।७६।)
इति सञ्कारलोपः, सति प्रिङ्त्वाद्यासुट् श्वोदात्तत्वं शिष्यते, पादादि-
त्याज निघावः । एतन्मन्त्रः, योऽङ् एतन्मात्मन इच्छतीत्यर्थे सुप्रच्यात्मनः
अच् (पां १।१।८) इतिअच्, सनाद्यन्ताघातवः (पां १।१।६२) इति
घातुसम्भार्या, सुषो घातुप्रातिपदिकयोः (पां १।०।७१।) इति
सुषोऽङ्, अङिच (पां ०।०।३६।) इत्यनुटौ, कश्चिदुपवन-
स्थितिलोपः (पां ०।०।३६।) इत्याकारलोपः, एतन्मन्त्रादनुप-
न्तोदात्तः, उपरि षट्ः प्रभादेशः, कर्त्तरि शप्, पिप्वादनृदात्तत्वं,
अनुप्यवसार्वधातुनक्षत्रयोदात्तेन सचैकादेशउदात्तेनोदात्तः (पां ८।
२।७) इति एतन्मन्त्रोऽन्तोदात्तः, अतः सुप्रक्षरेणानुदात्तस्थानोदा-
त्तादित्वमुटौ, अतुरनुमो नयजादी (पां १।१।१७३) इत्यनुदात्तत्वं ॥३॥

यच्चमीत्यन्तमाह, मर्षो इन्द्र इति । अयमिन्द्रो महान् शरीरेण प्रौढः,
परं नु महित्वमस्तु इति, न किञ्च वक्ष्यते वच्युक्तायेन्द्राय, महित्व-
मुक्तं द्विविधमाधिव्यं सर्वदास्तु, अभावसिद्धस्यापि भक्त्या प्रार्थनमेतत्,
किञ्च द्यौर्न द्युलोक इव श्वो वलमिन्द्रस्य सेनाकर्म प्रथिना प्रथिना
प्रथनेन युज्यतामिति श्रेयः, वया द्युलोकः प्रभूतः, एवमस्य सेना प्रभूता ।
तु शब्दो यस्यपि क्षिप्रनामसु नु मस्तिपि पठितं, तथाप्यत्र * तस्या-
द्यौर्भावात्त्रिपातत्वेनानेकार्थत्वसम्भावाच्च समुच्चयार्थोऽत्र गृहीतः । नेति
शब्दो लोके प्रतिषेधार्थ एव, साध्याये तु प्रतिषेधार्थ उपमानार्थश्चेति
द्विविधो वेन वदेनास्मीवते, तस्मात् पूर्व प्रयुज्यमानः प्रतिषेधार्थः,
उपरिष्ठात् प्रयुज्यमान उपमानार्थः । तथाच यास्त उदाहरति,
अभयमन्वध्यायं नेज् देवममसतेति प्रतिषेधार्थीयः, पुरस्तादुपचार-
स्तु वत्प्रतिषेधति, दुर्म्मादौनसुदायामित्युपमार्थीयः, उपरिष्ठादु-
पचारस्तु वेनोपमिनीव इति । अलोपमावाचिनो द्युशब्दस्यापि

१ ई । समोहे वा य आशत नरस्तोकस्य सनितौ । विप्रासो वा धियायवः ॥

प्रयुक्तत्वादुपमानार्थे लीकृतः । अकारिप्रतिपत्तिशब्देषु वक्तव्यमात्रं
लोपः-पाजः शब्द इति पठितं । नकारादस्य संहितायां, दीर्घा-
दृष्टिसमानपादे (पां ८ । १ । ६ ।) इति दत्तं, आतेऽटि नितं (पां
८ । १ । १ ।) इति पूर्वस्वाकारस्यानुनासिकः, ओ भो ओषोषपूर्वस्य
योऽग्रि (पां ८ । १ । १७ ।) इति दीर्घकारः तस्य लोपस्तस्यासिद्धत्वात्
स्वरसन्निर्भवं भवति । महेरित्वादिष्व इन्, महेर्भावे सन्निर्भं,
त्वइति प्रत्ययसंयोगोदात्तः, स एव ग्रथ्यते । वसिष्थे, इकारः प्रत्ययसं-
योगोदात्तः । योऽग्र्यः प्रातिपदिकसंयोगोदात्तः, ओतोऽग्रि (पां
७ । १ । ६० ।) इति विभक्त्येकित्वात्, ओषोष्यति (पां ७ । १ । १२५ ।)
इति कटिः आन्तरत्वाद्युपलब्धे भवति । प्रथिना प्रथिना, एधोर्भाव
इत्यर्थे, एध्यादिष्व इमनिष्ठा (पां ५ । १ । १२२ ।) इति इमनिष्ठा,
रन्ततोऽह्लादेशोपाः (पां ५ । ७ । १६१ ।) इति ऋकारस्य रभावः,
तुरिष्टेमेयः सु (पां ५ । ७ । १५७ ।) इत्यनुवर्तौ, टैः (पां ५ । ७ ।
१५५ ।) इति टिलोपः, प्रथिमन्त्रशब्दचित्वादेशोदात्तसूतीवैक-
वचने भलात्, ओषोपोऽनः (पां ५ । ७ । १६४ ।) इत्यकारलोप-
स्यान्त्यस्यो मकारलोपः, अनुदात्तस्य च वयोदात्तलोपः (पां ५ । १ ।
१६१ ।) इति विभक्त्येकदात्तत्वं । शब्दः, नन्विषयस्यानिसन्तस्यैवाशुदा-
त्तत्वं ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे पञ्चदशो वर्गः ।

रन्तसागसिमिति कृते षष्ठीन्धनमाह समोहे वा य इति । ये नरः
पुत्रयाः समोहे सङ्ग्रामे तोकस्य अपत्यस्य सनितौ आभे आशत आशतवन्तः,
इत्यनुवेति शेषः । वा अथवा, विप्रासो मेधागिनो विद्यावदः प्रज्ञा-
कामाः सन्त आशत, ते सर्वे अभवन् इत्यध्याहारः । इह इवादिषु
वद्व्यत्यादिभूतसङ्ग्रामनामस्य समोहे समिध इति पठितं । पञ्चदशपञ्च-
वनामस्य तुल्य तोक इति पठितं । समोहे, प्रातिपदिकसंयोगोदात्तत्वं । वा,
आहोऽनुदात्ताः । आशत, अथ आशतौ, हान्दसः सेर्षोपाः, अहान्न
उदात्तः, सति द्विजत्वेन स एव ग्रथ्यते । नरः, प्रातिपदिककारः । वसिष्ठी,
क्षिप्रां क्षिन् (पां १ । १ । ६४) इति क्षिन्, तितुर्षेभ्यश्चादीनामिति वच-
नान्निष्ठहीतिर्निर्णयप्रतिपत्तिरिति वदिकामम् । विप्रासः, ओषोष्येवादिना

१७। यः कुक्षिः सोमपातमः समुद्र इव पिब्यते ।

उर्वीरापो न काकुदः ॥

१८। एवा अस्य सूनृता विरष्णी गोमती मही ।

पक्वा शाखा न दामुषे ॥

विप्रशब्दी इन्द्रप्रशयान्तो निपातितः । धिवावयः, धिधारवे, धीवते धार्यते धनबुध्यते अतः*मर्थजातमनयेति धिवा प्रधा, सामात्मन इच्छन्तीत्यर्थे काक्, काक्चन्दसि (पां ३।२।१००।) इत्युप्रत्यया, अतोऽपो, प्रत्ययश्चरेयान्तोदात्तः । ६ ।

सप्तमीश्वरमाह, यः कुक्षिरिति । यः कुक्षिरस्योन्मुखोदरप्रदेशः सोमपातमः अतिशयेन सोमस्य पाता, स कुक्षिः समुद्र इव पिब्यते वदन्ते, सेचनार्थो धातुरौचित्येन वृद्धिं कृत्यति, काकुदो मुखसम्बन्धिश्चउर्वीरश्च आपो न अलानीव, जिह्वासम्बन्धमास्योदकं यथा कदाचिदपि न मुखति, तथेन्द्रस्य कुक्षिः सोमपूरितो न मुखतीत्यर्थः । यद्यपि श्लोकान्वादिषु सप्तपञ्चाशत् वाङ्मससु काकुन्विज्जेति यथितं, तथाप्युदकसम्बन्धसिद्ध्यर्थमत्र काकुचन्देन मुखमुपकल्पते, सम्बन्धवाचिनस्तद्विस्तारान् कान्दसो जपो ब्रह्मः । सोमपातमः, सोमं पिबतीति सोमपाः, आकादो धातुसरेभ्योदात्तः, कदुत्तरपदप्रकृति-सरेण स एव शिष्यते, तमयः पित्वादनुदात्तत्वं । समुद्रः, प्रातिपदिकत्वादन्तोदात्तः, इवेन विभक्त्यजोमः, पूर्वपदकृतिसरत्वं चेति प्रकृति-सरः । पिब्यते, पिविसेचने, इदितो नुमुञ्जातोः (पां ७।१।५८।) इति नुमाममः, एवः पित्वाहानुदात्तत्वं, तिष्ठन् कसार्धधातुकसरेण धातुश्चर एव शिष्यते । उर्वीः, उवश्चन्दोऽन्तोदात्तः, जेतोगुणवचनात् (पां ७।१।७९।) इति जीव, यथादेशः, उदात्तयजोहन्पूर्वादितो-कादुदात्तः, असासह, एकादेश उदात्तेभ्योदात्त इत्येकादेश उदात्तः । आपः, प्रातिपदिकसरः । काकुदः, प्रातिपदिकसरेयान्तोदात्तः । ७ ।

अभिप्रायवद्वहातेषूक्त्येषु द्वतीयसप्तने ब्राह्मणान्तिन एवाङ्गस-सुक्तस्यनुसङ्गकृताः, एतेषु ब्रह्मण्येतिशब्दे अथ ब्राह्मणान्तिन

इत्थपञ्चस्य एवाहसि वीर्युदेवा ह्यस्य सूक्ततेति सूचितं तस्मिन्नुपे-
 प्रथमां सूक्तेऽनुक्तनीचमाह एवाहस्य सूक्ततेति । अस्तेन्द्रस्य सूक्तता प्रिय-
 सत्त्वत्वा वाक्, दामुमे हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थं एवा हि, एवं
 खनु, अगस्त्यमा वक्ष्यमाणगोपेसा भवतीत्यर्थः, कीदृशी वाक् विरणी
 विविधारूपयोपेता वाक् युक्ता बह्विधोपचारवादिनीत्यर्थः । पुनः
 कीदृशी गोमती, बह्वभिर्गोभिर्दपेता गोप्रदेत्यर्थः, अतश्च मही
 महती भूयः । यथोक्तवाचो दृष्टान्तः, पक्षाशाखा न, यथा बह्वभिः
 बह्वैः यत्नैर्दपेता पनसदृशादिशाखा प्रीतिहेतुस्तद्वत् । यद्यपि मह-
 ज्ञानसु ब्रह्मं विरणीति यद्विषयं, तथाप्यत्र महीत्यनेन पुनरुक्तिप्रसङ्गा-
 दवयवार्थो गृहीतः । एव, एवमादीनामन्त इत्यन्तोदात्तः, संहितायां,
 निपातस्य च (पां ६ । ३ । ११६) इति दीर्घः । हि, निपाता आद्युदात्तः ।
 अस्य, प्रकृतस्थेन्द्रस्य परामर्शात्, इदमेऽनुवादेशेऽश्रित्यादिना अशा-
 देशेऽनुदात्त इति सर्वानुदात्तः । सूक्तता, ऊर्णपरिहाने, सुवसामु-
 क्यत्वाप्रियमिति सूक्तं, साधःसौ अन्ता सत्त्वाधेति सूक्तता प्रियसत्त्वा
 वाक्, परादिशब्दसि बह्वजमिति उकार उदात्तः । विरणी, विविधं
 रूपं विरपयं, रूप कय ब्रह्मावां वाचि, सम्पदादिवाङ्मात्रे किम्,
 तदेषामस्तीति विरणीनि वाक्यानि, तानि यस्यां वाचि सन्ति सा वाक्
 विरणी विरणी, अतश्च निठनौ (पां ५ । १ । १५) इति इतिः प्रत्ययः,
 अस्तेतिचेतीकारलोपः, अस्तेभ्योऽङीविति ङीप्, इकारः प्रत्ययसरेबोदात्तः,
 अकारलोपश्चान्दसः, सवर्णदीर्घः, एकादेश उदात्तमेवादत्तः । मावेऽस्यां
 सन्तीति गोमती, मतुण्डीयौ पिप्वादनुदात्तौ, प्रातिपदिकस्य एव
 शिष्यते । मही महती, उगितस्य (पां ४ । १ । ६) इति ङीप्, तस्य
 पिप्वादनुदात्तत्वे प्राप्ते, अनुतनुमौ नद्यजादीन्वच, उहन्महते वप-
 सङ्गानमित्युदात्तत्वं, अश्वन्दोपपञ्चान्दसः । प्रका, दुषधम् पाके,
 निष्ठा (पां ३ । २ । १०२) इति क्त प्रत्ययः, पचोवः (पां ५ । ७ ।
 ५२) इति वत्, चोः कुः (पां ५ । २ । १०१) इति कुलं, प्रत्यय-
 खरेणामोदात्तः, टाया सवर्णदीर्घः, एकादेश उदात्तमेवादत्त इत्युदात्तः ।
 शाखा, शाख्यं ज्ञाष्ट व्याप्ति, पचाद्यच्, चित्वादन्तोदात्ते प्राप्ते उदा-
 देशाकृतिमन्वाहवादिवाद्युदात्तत्वं । दामुमे, दाह्य दामे, दान्वाल्
 साङ्गान् भीङ्गान्तेति निपातनात् कसाविडभावे, द्विवचनभावश्च ।
 चतुर्थेवचने, यथिभं (पां १ । ४ । १८) इति भसञ्चायां, इतोः
 सम्पसारणं (पां ६ । ३ । १११) इति सम्पसारणं वकारलोकारः,

१६१ एवा हि ते विभूतय उतय इन्द्र भावते ।

सद्यचित्समि दाशुषे ॥

१७०१ एवा ह्यस्य काम्या स्तोम उच्यं च शंस्या ।

इन्द्राय सोमपीतये ॥ १६१ ॥

परपुष्पत्वं, शासि वसि वसोमाह (८।१।६०।) इति वत्त्वं, प्रत्य-
यस्यरेकोकार उदात्तः ॥ ८ ॥

अशमीत्यमोह, एवा हि तदिति । हे इन्द्र, ते तव विभूतय ऐश्व-
र्यविशेषाः एवा हि सर्वविधाः खण्ड, विविधा इति तदुच्यते, भावते
मत्सदृशाय दाशुषे हविर्दत्तवसे यजमानाय ऊतव स्वदीयराक्षाह्वयः
सद्यचित्सन्ति, विना कर्मानुष्ठानं तदैव भवन्ति। भावते, मत्सदृशाय,
वतुष्पप्रकरणे, शुभ्रदक्षह्वां हन्वसि सादृश्य उपसङ्ख्यानमिति वार्तिकेना-
ह्वयव्दाहवतुष्प, मय्यर्प्यन्तस्य, प्रत्ययान्तरप्रत्ययौचेति मादेशः, अदस्-
वन्देन सद्य, अतो गुञ् इति परकृतत्वं, दृढप्रवतुष्पित्यनुकूलौ, आश्व-
नाक्षः (पां ६।१।६१।) इति इकारस्याकारः, सर्वार्थदीर्घत्वं, वतुष्पः
पिम्बात् प्रातिपदिकसदृशश्च शिष्यते । सद्यः, समाप्ते धवीत्यर्थे, सद्यः
प्रवत् प्रत्ययप्रसङ्गादिना निमातितः, प्रत्ययस्यरेकान्तोदात्तत्वं । चित्,
आद्योऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । सन्ति, अस् भुवि, णटः स्थाने भि, भोऽन्ता-
(पां ७।१।११।) इत्यन्तदेशः, अदिप्रभृतिभ्यः शपदति प्रपोणक्,
तिङ्प्रत्ययाद्युदात्तत्वं, प्रत्यययोगे प्रत्ययलक्ष्यमिति प्रवकारमाश्रित्य
लसार्वाधातुकाः अनुदात्तत्वं न भवति, यस्यान्वयविधौ प्रत्ययलक्ष्यं नास्तीति
निषेधात् । दाशुषे, गतमन्त्रे अर्तं ॥ ९ ॥

अशमीत्यमोह, एवा ह्यस्य काम्या इति । अश्वेन्द्रस्य सोमः साम-
साध्यं स्तोत्रं, उच्यच्च अश्वसाध्यं शस्त्रमपि एवा हि ते उभेऽनैवविधौ
खण्ड, विं विध इति तदुच्यते, काम्या कामचित्तये, शंस्या ऋत्विग्भिः
शंसनीये, शिमर्थे शंसनमिति तदुच्यते, इन्द्राय सोमपीतये, इन्द्रस्य
सोमपायार्थे । एवा ह्यस्येति शक्यतमन्त्रे अर्तं । काम्या, कामेर्भिश्च,
तस्मादचोवत्, षेरिति (पां ६।०।५१।) इति विज्ञेयः, चित्-
अदितमिति अदिते प्राप्ते, यतोऽन्ताव इत्याद्युदात्तत्वं, सुपो आदेशः ।
सोमः, अर्तिकुसुङ्गकृत्स्नीयादिना मन् प्रत्ययः । उच्यं, वच परि-

नवमस्कन्धः ।

१११ इन्द्रेहि मत्स्यन्धसो विश्वेभिः सोमपर्वभिः ।
महां अभिष्टिरोजसा ॥

भाष्ये, पावतुदिवचिचिचिचिचिभ्यः कृमिति चक् प्रत्यय चोदादिकः, निस्वात् सन्धसारत्तपरपूर्वत्वगुणाभावाः । इत्या, इंसु सुतौ, श्वन्तापः सोयत्, वतो ऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं, सुयोदाशेषः । सोमपीतवे, सोमस्य पीतिकादर्थं, छदुत्तरपदप्रकृतिकारे प्राप्ते अत्यवेनाद्युदात्तत्वं, अथवा सोमस्य पीतिर्वस्येन्द्रस्येति सोमपीतिविद्भिः, वज्रप्रीत्यैः प्रकृत्वा पूर्वपद-मिति पूर्वपदप्रकृतिसंख्यत्वं ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे योक्तोद्योगः ॥

इन्द्रेहीत्यादिनां दशर्षे, सूरूपकृतमित्यादिषु यत्नं, अष्टादशस्य पूर्ववत्, विशेषस्तु अतिरात्रे द्वितीयपर्याये अष्टावाःषष्ट्यो इन्द्रेही इत्यनुरूपकृत्यः, अतिरात्रे पर्यायाणामितिखण्डे इदं वसो सुतमन्धः इन्द्रेहि मत्स्यन्धस इति कृतितं, तस्मिन् सूक्ते प्रथमाष्टपमात्र इन्द्रे-हीति । हे इन्द्र, यहि अस्मिन्कर्मण्यागच्छ, आगत्य च विश्वेभिः सर्वैः सोमपर्वभिः सोमरसकृद्भिः, अन्धसः अन्धोभिरस्मैर्मांसं माद्यसि हृष्टो भव, तथाभूतस्त्वमोजसा बलेन महान् भूत्वा अभिष्टिः, शत्रू-णामभिभविता भवेतिशेषः । अष्टाविंशतिसंज्ञकैस्तु वक्तव्यमनु सोम-पात्र इति पठितं । आ इहि, आहुयः, इन्द्र यहि, योक्तुमयेत । स्थाने कर्मते असावन्तरपददेशमिति आहुमाङ्गोरेकादेशस्याङ्गपदेशादो-भास्येति परस्मै । मत्सि, मदो हर्षलोपनयोः, जोष्टः सिध्, सर्वे विध-यन्त्यसि विकल्पना इति परिभाषया सेहिंरादेष्टो न भवति, दिवा-दिभ्यः इति इत्, वज्रत्वं हृष्टसीति इत्तो लुक्, नकुमताङ्गस्य (यां १।१।६१) इति प्रत्ययकृत्यप्रतिवेधात्, समानाङ्गानां दोषः इति कृत्यप्रवर्तिनेनाश्रयादोषो न भवति, सिधः पिप्ताङ्गातुल्य इव । अन्धसः, अदेर्नुम्यन्धेयस्य, अत्ययेन इवीयावज्जवचनं चर्त्तयः, निस्वा-दाद्युदात्तः । विश्वेभिः, अश्विषुवीणादिना चोदादिकः कृन्, निस्वा-दाद्युदात्तत्वं, वज्रत्वं हृष्टसीति वेसादेष्टो न भवति । सोमपर्वभिः, अश्वकर्म्यं सोमं पूजयति पूरयतीति सोमपर्वभिः सोमरसाः, पू माद्यन् पूरयती, अन्धोऽपि हृष्टो (यां १।१।७२) इति वनिम्, जुवो-दधत्त्वं, वनिमः पिप्ताङ्गातुल्य इव, उपपदसमासे छदुत्तरपदप्रकृति-

- १३१ मत्स्वा सुशिप्र मन्दिभिः स्तोमेभिर्विन्धुवर्षणे ।
 सचेषु सवनेष्व्वा ॥
 १४१ असृममिन्द्र ते गिरः प्रति त्वामुदहासत ।
 अजोषा वृषभं पतिं ॥

यत् यतुर्ध्ववर्षणे अनपुंसकस्यापि अत्ययेन नुमागमः । चर्द्धिं,
 कुह्यन्करये, आह्वमह्वजनः किन्निनौ किट् च (पां १।२।१०१।)
 इति तच्छीव तद्धर्मं तत्प्राधुकारिभु, कर्द्धु किन्प्रत्ययः किन्त्वाद्भुजा-
 भावः, यथादेशः, लिङ्, दिव्यं चर्द्धं, दिव्यं चर्द्धेति (पां १।२।५८।) इति
 यथादेशस्य स्थानिचङ्गात् कर्द्धो द्विच्यते, अन्धासस्य उदत्तं रपद-
 त्पञ्चकादिशेषाः, किनो निन्वादाद्युदात्तः । विन्धानि, मिश्रोः कन्,
 निन्वादाद्युदात्तः । चर्द्धये, इत्यस्य कर्द्धो प्रयोगेपि, कर्द्धकर्मभोः इति
 (पां २।१।५५।) इति षष्ठी न भवति, किं किनौ किट्चेति किनो
 किङ्गत्वात्वेन, न लोकाययनिष्ठा लृङ्कर्द्धत्वां (पां १।२।५८।) इति
 निषेधात् ॥ २ ॥

द्वीयाव्ययमाह मत्स्वा सुशिप्रेति । हे सुशिप्र हे शोभनजनो,
 शोभननासिक वा, शिप्रे ह्वनासिके चेति यास्तेनोक्तत्वात्, तादृश
 हे इन्द्र, मन्दिभिर्ह्वंहेतुभिः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोमैः, वा सर्वतोभावेन
 मत्स्वा इष्टो भव, हे विन्धुवर्षणे सर्वमनुव्ययुक्त, सर्वैर्व्ययमानैः पूज्यत्वार्थः,
 तादृशेन्द्र त्वं येषु यागगतेषु त्रिषु सवनेषु सत्त्वात्, देवैर्यैः ब्रह्मागच्छे-
 तिष्टेषः । मत्स्वा, मदितुतीत्यस्य लोटि, अनित्यमागमज्ञासममित्युक्तत्वात्,
 इदितोनुमधातोरेति नुम् न भवति, अनुदात्तेत्वात्, तास्यनुदात्तेर्निष्-
 द्दुयदेशात् (पां १।२।१०५।) इति कसार्धधातुकाद्युदात्तत्वं, धातुसद-
 र्थ, संज्ञितायां, धातोऽतल्लिङ् (पां १।२।१०५।) इति दीर्घत्वं । सुशिप्र,
 इत्यःमन्तितनिघातः । मन्दिभिः, मत्तमन्ते आख्यातं । स्तोमेभिः, मन्
 प्राथम्यस्य निन्वादाद्युदात्तत्वं, वृषभं कर्द्धोति भिसदेसादीनो न
 भवति । विन्धुवर्षणे, निघातः स च उक्तः । येषु, ऊडिदमित्यादिना
 विभक्त्येवदात्तत्वं ॥ २ ॥

यतुर्ध्ववर्षणाह अजोषामिन्द्रेति । हे इन्द्र, ते गिरःपदीयाः सुवी-
 रकथं कष्टवानस्मि, तास्य गिरः चर्द्धेऽवस्थितं त्वं प्रति उदहासत

१ ५ १ सञ्ज्ञादय विप्रमयीमाध इन्द्र वरेण्यं १

असदिते विभु प्रभु ॥ १७ ॥

उद्भूत प्राप्नुवन्, तादृशीगिरत्नं अजोषा सेवितवानिति । कीदृशं त्वं
हृषभं, कामानां चर्वितारं । पुनः कीदृशं पतिं सोमस्य पातारं,
वज्रमानानां पाणवितारं वा, पाता वा पाणयिता वेति यास्तेनोक्त-
त्वात् । अहर्षं, अहर्षं, हृष विस्मर्गं, जडो मिष्ट, तुदादिभ्यः ऋः,
वज्रं हृन्सीति, अत्र विकरयस्य बडागमः, जकारस्य गकारः, तुह
जङ् हृन्सीदुदात्तः (पां ६ । ३ । ७१) इत्यडागम उदात्तः, सतिषिष्ट-
त्वात् स एव शिष्यते । गिरः, प्रातिपदिकस्वरः । अहर्षत, अह-
र्षता, तुह, भस्य अहर्षः, ज्ञेः, सिच्, अडागमो, निघातश्च ।
अजोषाः, जुषी प्रीतिसेवनयोः, लङ्स्यात्, तुदादिभ्यः ऋः, तस्य हृन्-
स्युभययेति अर्जधातुकेन डित्वाभावाद्धृषधमगः, प्रासस्यकारणो-
पप्लान्दसः, सवर्षदीर्घः, अडागमः, सतिषिष्टत्वादुदात्तः शिष्यते ।
हृषभं, एषु एषु नृषु सेवने, अभजित्यनुवृत्तौ, कृषि बर्हिष्यां कृदि-
त्वभच्प्रत्ययः, कृषाद्गुणाभावः, चित्वादनोदात्तः । पतिं, पारजले,
भातेर्हतिः, डित्वाट्टिलोपः, प्रत्ययाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

यस्यमोम्यमाह सञ्ज्ञादयेति । हे इन्द्र, वरेण्यं श्रेष्ठं राघो धनं चित्रं
मयिमुक्तादिरूपेण वज्रविधं चर्वामस्मदभिमुखं यथा भवति तथा
सञ्ज्ञादय सम्यक् प्रेरय, भोगाय यावत् पर्याप्तं तावद्विभुशब्देन चोच्यते,
ततोऽभ्यधिकं प्रभुशब्देन, तादृशं धनं ते तवैव असदित् अस्येव, तस्माद-
स्मभ्यं प्रयच्छेत्वर्यः । मयिमित्यादिषु अष्टाविंशतिसङ्ख्याकेषु धननामसु
राघोराध इति पठितं । चोदय, चुदप्रेरय, क्यन्तालोपः, तिङ्गुतिष्ठ इति
निघातः । राघः, राघुवन्त्यनेनेति राघो धनं, सर्वधातुभ्योऽसन्, इत्याद्या-
दिभ्योऽसन्प्रत्ययः गित्वादाद्युदात्तः । वरेण्यं, वज्र श्रेष्ठ इत्यौषादिकश्रेष्ठ-
प्रत्ययः, वषादित्वादाद्युदात्तः । असत्, अस भुवि, जेट्, तिप्, इत्स्य लोपः
यरलौपदेशु (पां १ । ३ । १७) इतीकारलोपः, जेटोऽडाटादित्वाडा-
गमः, अदि प्रभृतिभ्यः ऋपा (पां २ । ३ । ७१) इति ष्रपाणुक्, आगमा
अनुदात्ता इति, अटोऽनुदात्तत्वाद्गानुस्वरश्च । विभु, विभवतीति विभुः,
भुव इत्यनुवृत्तौ, विप्रसंभ्योऽसम्प्रदायां (पां ६ । १ । १८०) इति
हुप्रत्ययः, डित्वाट्टिलोपः, प्रत्ययसरेणोकार उदात्तः । एवं प्रभु, ॥ ५ ॥
इति प्रथमस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

१ ६ १ अस्मान्तु तत्र चोदयेन्द्र राये रभस्वतः १

तुविद्युम्न यशस्वतः ॥

१ ७ १ सं गोमदिन्द्र वाजवदस्मे पृथु श्रवो बृहत् १

विश्वायुर्धेवक्षितं ॥

इन्द्रेणीवि सूक्ते यष्टीमृचमाह अस्मान्निहवि । हे तुविद्युम्न प्रभुम-
घनेन्द्र, राये धनसिद्धये अस्मान्मुक्तास्तु तत्र कर्मणि सुचोदय सुकु-
प्रेदय । कीदृशान्मान् रभस्वतः, उद्योगवतः । पुनः कीदृशान्, यशस्वतः,
कीर्तिमयः । तत्र, सप्तम्यास्तु, किति (पां ६ । १ ।
१६१ ।) इतिप्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं । इन्द्र, आमन्विताद्युदात्तत्वं,
पादादित्वात् निधात् । राये, ऊडिदमित्यादिना निभक्तेरुदात्तत्वं ।
रभस्वतः, रभ राभस्ये कार्योपक्रमे च, सर्वधातुभ्योऽसुन्, निष्वा-
दाद्युदात्तः, मनुपः पित्वादनुदात्तत्वं, स्वादिज्जसर्वनामस्थाने (पां १ ।
४ । १७ ।) इति न पदत्वं, तसौ मत्वर्थे (पां १ । ७ । १६ ।) इति भस-
ञ्जया बाधितत्वात्, आकडारादेकासञ्ज्ञा (पां १ । ७ । १ ।) इति
नियमात् । तुविद्युम्न, तुवि षड् द्युम्न धनं यस्य, बाधिक आमन्वि-
ताद्युदात्तत्वं । यशस्वतः, यशोऽस्यास्तीति मनुप्, अस्माया मेधा अजो
विनिः (पां ५ । २ । १२१ ।) इति विनिना न बाध्यते, मनुपः
सर्वत्र समुच्चयात् यशस्रष्टो नन्विमयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः, मनुपः
पित्वात् स एव शिष्यते । अचोक्तास्मान्तु इति पाठविशेषः, केनर्न
नञ्च (पां ८ । १ । १० ।) इति वैकल्पिको भुडागमः, तेनास्मान्तु
अस्मान्तु इत्युभयमपि भवितुमर्हति ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह सं गोमदिन्द्रेति । हे इन्द्र, अबो धनं अस्मे सन्धेहि
अस्मभ्यं सप्तम् प्रयच्छ । कीदृशं अबः, गोमत्, यष्टीभिर्गोभिश्च-
मेतं । पुनः कीदृशं वाजवत्, प्रभूतेनाग्नेनोमेतं । पुनः कीदृशं पृथु,
परिमाणेनाधिकं । पुनरपि कीदृशं बृहत्, ब्रवीदमेतं । पुनश्च कीदृशं
विश्वायुः, स्वस्वायुष्यकारयं । पुनरपि कीदृशं अक्षितं, विनाशर-
हितं । गोमत्, वाजवदित्युभयत्र मनुपोऽनुदात्तत्वात् प्रातिपदिकस्य
इन्द्र, वाजशब्दो हमादिराद्युदात्तः । अस्मे, अस्माञ्छब्दात्तुर्धीमङ्-
वचनस्य, सुपांशुमित्रादिना च आदेशः, शिष्यान् सर्वादेशः प्रातिपदि

१ ८ १ अस्मे धेहि त्रयो बृहद्गुप्तं सहस्रसातमं ।
इन्द्र ता रथिनीरिषः ॥

अस्मेदेवानोदात्तत्वं, धेवे ज्ञेयः (पां ४।२।६०) इतिटिप्पणीपमस्ये
उदात्तनिष्ठसिद्धरेव विभक्त्येवदात्तत्वं, अस्मेदेवानोदात्तत्वं अतोमुञ्च इति
परस्मै, एकादेश उदात्तेनोदात्तः (पां ८।२।५) इत्युदात्तत्वं । छयु,
प्रथम्यापने, प्रथि अदि भस्वा सम्प्रसारणं सन्तोषश्चैत्यादिकः
कुप्रत्ययः, देवस्य सम्प्रसारणमन्तकारः, प्रदपूर्वत्वं, न लङ्प्रथगुणः । अयत
इति अतो भ्रमं, असुनप्रत्ययः, निष्ठादाद्युदात्तः । ऋहत्, प्रातिपदिक-
सरः । विन्नायुः, विन्नायुर्यस्मिन् घने, विन्नाशब्दः कृन् प्रत्ययान्तः,
तस्य नञ्जीहो पूर्वप्रदप्रकृतिसरत्वे प्राप्ते, परादिप्रत्ययसि नञ्ज
(पां ६।२।१६३) इति पूर्वप्रदानोदात्तत्वं, एकादेश उदा-
त्तेनोदात्त इत्युदात्तः । अक्षितं, क्षिप्तयइत्यस्मात्, अन्तर्भवितव्यत्वात्
वर्त्मनि निष्ठा, तेन व्यदर्थत्वात्, निष्ठासामख्यदर्घे (पां ६।४।६०।)
इति न दीर्घत्वं, अतश्च, क्षिप्ती दीर्घात् (पां ८।२।४६।) इति न
निष्ठागतत्वं, नञ्समासे पूर्वप्रदप्रकृतिसरत्वं ॥ ७ ॥

अकृमीन्ममाह, अस्मे धेहीति । हे इन्द्र, बृहद्गुप्तः मङ्गलं श्रीर्नि
अस्मे धेहि अस्माभ्यं प्रयच्छ, तथा सहस्रसातमं अतिशयेन सह-
स्रसङ्ख्यानदूषोपेतं युजं धनमस्मे धेहि, तथा ताः, गोविधनादि-
रुक्तेषु प्रविज्ञा रथिनीर्वरुषोपेता इवोद्ग्राह्यस्मे धेहि । अस्मे, सुपासु
बुभुक्षुत्यादिना प्रो आदेशः । धेहि, ध्वंसोद्ग्राहव्यासकोपण (पां
६।४।११६।) इति इत्याभ्यासकोपौ । अयत इति अवः, असुनो
निष्ठादाद्युदात्तत्वं । सहस्रसातमं, सहस्रं यगते ददातीति सह-
स्रसाः, यमुदाने, जग यम यम हस मनोविट् (पां ६।२।६०।)
इति विट्, विष्णोरेणुनासिक्स्यात् (पां ६।४।४२।) इत्याकारा-
देशः, धातुकरेवानोदात्तः, युजः कृदुत्तरप्रदप्रकृतिसरत्वे स इव
प्रियते । रथा आसां वन्तीति रथिन् इति, प्रथमस्यायुदात्तत्वं, ऋन्ने-
ष्वौडीन् (पां ४।२।५।) इति ऋप्, तस्य निष्ठादाद्युदात्तत्वं । इवो
चौत्रिकत्वे, धातुकररूपत्वे प्रातिपदिकसरः ॥ ८ ॥

१ ८ १ वसोरिन्द्रं वसुपतिं गीर्भिर्गृणन् ऋग्मियं १

होम गन्तारभूतये ॥

१ १० १ सुते सुते न्योक्से बृहद्बृहत एदरिः १

इन्द्राय शूषमर्च्येति ॥ १८ ॥

नक्षत्रीष्टवमाह वसोरिन्द्रमिति । वसोर्वसुनाऽऽसादीयस्य धनस्यो-
तये दक्षार्थं होम वसुमाह्वयामः, किं कुर्वन्तः, गीर्भिस्तुतिभिर्गृणन्तः
स्तुवन्तः । कीदृशमिन्द्रं वसुपतिं धनपात्रकं । पुनः कीदृशं ऋग्मियं ऋचां
मातारं । पुनश्च कीदृशं गन्तारं यागदेशगमनप्रशेषं । वसोः, वस
निवासे, शूल खिद्योत्पादिना शैत्यादिक उपलब्ध्या, निदित्यनुदत्तेर्मित्वा-
दाधुदातः । वसुपतिं, समासान्नादात्तत्वे प्राप्ते, पत्तावैश्वर्यं (पां ६।१।१८)
इति पूर्वपदप्रकृतिसंस्मरणं । गीर्भिः, सावेकाग्र इति विभक्त्येवदात्तत्वं ।
गृणन्तः, गृणन्त्ये, षट्ः शब्द, ऋादिभ्यः आ (पां ६।१।८१) इति
आ, शतुः, सार्वधासुकमपित् (पां १।१।३) इति क्तिप्वात्, आभ्य-
स्तयोदात्तः (पां ६।३।११२) इत्याकारलोपः, शतुरकारस्य प्रत्यय-
सुरेयोदात्तत्वं । ऋग्मियं, ऋचो मिमीत इति ऋग्मी तन्मिग्यं, माक्षाने
शब्दे च, क्षिप् (पां ६।१।७६) इति क्षिप्, घुमाक्षानाया
(पां ६।३।६६) इत्यादिना ह्रस्वं, चकारस्य, घोः कुः (पां ८।२।१०)
इतिकुलं, भक्वाभ्योऽन्ते (पां ८।२।१६) इति ककारस्य गकारः, द्विती-
यैकवचने, अचिन्नुदात्तु (पां ६।३।७७) इत्यादिना इयडादेशः,
यदनेकाचः (पां ६।३।८२) इत्यादिना यडादेशः, सर्वे विधय-
श्चन्दसि विकल्पन्त इति परिभाषया कङ्गुनरपदप्रकृतिसंस्मरणं हकार
उदात्तः । होम, आह्वयामः, हेमस्यर्द्धायां शब्दे च, षट्, तस्यात्मनेप-
दैऽपि व्यत्ययेन मिप्, हकारस्य व्यत्ययेनाकारः, यपो वङ्गनं चन्दसीति
लुक्, वङ्गनं चन्दसीति हः सम्प्रसारणं यदपूर्वत्वं, गुणः, प्राप्तिः (पां ६।
१।१६१) इत्याकार उदात्तः, मियः पितृसुरेयानुदात्तत्वं । गन्तारं,
अक्षु कङ्गुगौ, ताप्तीच्छेदन्, मित्वादाधुदात्तः । कतये, अवि सूवी-
त्वादिना क्षिमुदानो निपातितः । ६ ।

इक्ष्मीष्टवमाह सुते सुत इति । आकारश्चन्दश्च पादपूर्वयोः,
यदा कतिवचने आकारः आ ईददर्धेऽभिधायाविजिभिकानाह,

दशमस्कन्त ।

१ १ १ गायन्ति त्वा गायन्निणो ऽर्चन्त्यर्कमर्किणः ।

ब्रह्माणस्त्वा शतव्रत उदंशमिव येमिरे ॥

इच्छन्तेऽपि शब्दार्थः, इयन्ति गच्छति, अनुष्ठेयं कर्म प्राप्नोतीत्यर्थः-
जमानः इहृदिः, सर्वोऽपि यजमानः इन्द्राय सुते सुते इन्द्रार्धमभि-
धुते तप्तत्वेमे दृष्टत् इन्द्रस्य गृध्रं बर्जं अर्चति स्मैति, इन्द्रस्य पराक्रमं
शंसतीत्यर्थः । कीदृशं गृध्रं बहत् प्रौढं । कीदृशायेन्द्राय न्योक्ते,
नियतस्यानाय, बहते प्रौढाय । सुते सुते, यु ज् अभिधवे क्तप्रत्ययः प्रत्यय-
च्छेदोदात्तः, निव्यवीक्षयोः (पां ८ । १ । ४) इति वीक्षायां द्विर्भाजः,
तस्य परमाश्लेडितं (पां ८ । १ । १) इति द्वितीयस्याश्लेडितत्वेनानु-
दात्तत्वं । न्योक्ते, नियतमेकोयस्य तस्मै, निष्पन्दे निपाता आद्युदात्ता
इत्याद्युदात्ता, तस्य यगादेशे, उदात्तस्वरितयोर्ग्रहः स्वरितोऽनुदात्तस्य
(पां ८ । १ । ४) इत्योकारः स्वरितः । दृष्टत्, दृष्टन्महत्तोरपसङ्गा-
जमिति वार्तिकेनात्रादिविभक्तौ ददात्तत्वं । अरिः, ऋगते, अचरुहि-
तीकारप्रत्यय चैवादिन, गुणो रपरत्वं, प्रत्ययस्वरैर्लकार उदात्तः ।
इन्द्राय ऋक्मेन्त्यादिना रन्प्रत्ययः, इकारोऽदात्तः गृध्रं । प्रातिपदि-
कस्वरः, अष्टाविंशतिसङ्ख्याकेषु बर्जनामसु गृध्रं सहः बह इति पठितं ।
अर्चति निघातस्वरः । १० । इति प्रथमस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

गायन्तीति सूक्तस्य मन्त्रसङ्ख्याकुन्देविशेषश्चैवमनुक्रम्यते, गायन्ति
वादशानुसृभं त्विव । तु हि ह वा इत्यादिपरिभाषायां तुष्टस्य
सूक्तद्वये परिभाषितत्वात्, अस्य सूक्तस्य वक्ष्यमाणस्य आनुसृभत्वं दृष्ट्यं
ऋग्विदेवते पूर्ववत्, अभिधवषडहस्योक्तेषु तृतीयसवनेऽष्टावा-
कस्य गायन्तीति स्तोत्रियकृत्तः । रदुष्विति खण्डे गायन्ति त्वा गाय-
न्ति आत्मा मिरो रथीरिवेति स्तुतितं, अस्मिन्कृत्ते प्रथमान्धममाह
गायन्ति तेति । हे शतक्रतो बज्रकर्म्मन् बज्रप्रश्न वेम्, त्वां गायन्ति
उद्गातादो गायन्ति स्तुवन्ति, अर्किणोऽर्चन्तेतुमन्मयुक्ता जेवादो-
ऽर्चमर्चनोयमिन्ममर्चन्ति ब्रह्मगतेर्भनैः प्रशंसन्ति, ब्रह्माखो ब्रह्मप्रभृतय
इतरे ब्राह्मणानामुद्येमिरे उदंशं प्राधयन्ति, तत्र दृष्टान्तः वंशमिव
यथा वंशाये दृढत्वः शिथिलः प्रौढं वंशमुन्नतं कुर्वन्ति, यथा वा

१ २ १ यत्सानोः सानुमारुहद्वयस्पष्ट कर्त्वं १

तदिन्द्रो अर्थं वेतति यूथेन वृष्णिरेजति ॥

सन्मार्गवर्तिनः स्वकीयं कुलं उन्नतं कुर्वन्ति तद्वत्, यत्ताम्रं यत्ताम्रं
एवं आचये, आचयन्ति त्वा गायत्रिः प्रावर्तिते* ऽर्कमर्कियो, ब्रह्माब्रह्मा
ब्रह्मकृत उद्येमिरे वंशमिव वंशेवनशयो भवति, वननाश्रयत
इति वेति । अर्कशब्दं ब्रह्मा आचये, अर्को देवो भवति यदेन-
मर्चन्ति, अर्को मन्त्रो भवति यदेनेनार्चन्ति, अर्कमश्वं भवति यदर्चन्ति
भूतानि, अर्को उद्यो भवति सद्यतः कटुकिमेति । गायन्ति, श्रपतिष्ठौ,
यिन्वास्तुसर्वधानुक्तवाचागुदासौ, धातुयदात्तः । गायत्रिः, गायत्रं
साम येषांस्तोत्रामस्ति ते, अत इनिठनौ (पां ५।२।११५।) इवीनि
प्रत्ययः प्रत्ययस्वरेशेकारउदात्तः । अर्चन्ति, अर्चपूजायां भोवादिकाः
श्रपतिष्ठौवनुदासौ धातुस्वर एव पादादित्वात् निघातः । अर्कः, अर्चः
भिरित्यर्को मन्त्रस्त्वैरर्चनीयतया तदात्मक इन्द्रोऽभि जलजयाकः, पुंस्ति
सन्ध्यायां घः प्रायेण (पां १।३।११८।) इति करणे घः, चजोः कुचि-
ख्यते। (पां ७।३।५२) इति चकारस्य कुत्वं, कृकारः प्रत्ययस्वरेशो-
न्तादानः । अर्को मन्त्रः येषां सन्धोयर्कियो होतादः । यत्ताम्रं
छतो जातेः सप्तम्याश्च न तौ स्मृतावितिकारिकार्थेन छदन्तादिनिठनौ
अद्यपि प्रसिद्धौ, तथाप्यत्र व्यत्यादिनिः, प्रत्ययस्वरेशेकारउदात्तः ।
ब्रह्माब्रः, प्रातिपदिकस्वरेशान्तोदात्तः । शतकतो, निघातः । संहिताया-
मवादेशे, जोषः प्राकृत्यस्येति वकारजोषः । वंशशब्दः प्रातिपदिकस्वरेश-
ान्तोदात्तः । इवेन विभक्त्यनोयः पूर्वपदप्रकृतिसरत्वं चेति वार्ति-
केन स एव शिष्यते । येमिरे, यमुउपरमे, तिङ् तु तिङ् (पां ८।१।२८।)
इति निघातः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्ट्यमाह यत्सानोरिति । यद्यदा सानोः सानुमारुहत्
यजमानः सोमयज्ञी समिदायाह्वयः एकस्मात् पर्वतभासादपद-
पर्वतमारुहवान्, तथा भूरि प्रभूतं कर्त्वं कर्म सोमयागरूपं अस्पष्ट
कृतवान् उपक्रान्तवानित्यर्थः, तत्तदानीमिन्द्रः अर्थं यजमानस्य प्रयो-
जनं वेतति जानाति, ज्ञात्वा च कामार्गां वर्धितां सन् यूथेन मयद्वयेन

१३१ युष्वा हि केशिना हरी वृषणा कश्यपा ॥
अथा न इन्द्र सोमपा गिरामुपश्रुतिं चर ॥

सह यजति कस्यते, सख्यानासहभूमिमागन्तुमुद्युक्तद्वयार्थः । सानोः, यजुदाते, समोति ददाति निवसतामवकाशमिति सानुः, द सति अनि चरि चरि वरिभ्यो जुह, कित्वादुपधायाद्विः कित्वादाद्युदात्तश्च । आबहत्, वत्तेर्लङि तिपि अपि सम्प्रापूर्वको विधिरनित्य इति परिभाषया जघूपधगुणो न भवति, जुह् जुह् लृङ्स्वहुदात्तः, सति श्रित्त्वात् स एव शिष्यते, निपातैर्यद्यदिहन्त (पां ८।१।१०) इति निपातयुक्तस्य तिङोऽनुदात्तत्वनिबन्धनात् निघातो न भवति । भूरि, अदिशदिभूभुभिभ्यः जिन्, कित्वाद्गुणाभावः, कित्वादाद्युदात्तः । अस्मत्, स्पृष्टस्पर्शनोपक्रमयोः, अरित्वजितः (पां १।१।७२) इत्यात्मनेपदं, कठः प्रथमपुरुषैकवचनं, त, वक्तुं कन्दसीति प्रपोषुक्, वत्त्वादितात्पर्यवत्पुल्ले, जुह् जुह् लृङ्स्वहुदात्तः (पां ८।१।७) इत्यङात्म उदात्तः स एव शिष्यते, अनुवक्त्रेण यच्छब्दयोगाद्विघाताभावः । कर्त्तुं, कृञ्जकारणे, अन्येभ्योऽपि दृश्यते (पां ३।२।१७८) इति द्विप, सुबोदमरत्वं, द्विपः सर्वापहारी लोपः, करोभावः कर्त्तुं अत्ययेनाद्युदात्तत्वं * कृत्यार्थत्वञ्च । अर्थ, अर्त्तेः उविभुविगर्तिभ्यस्तान्, कित्वादाद्युदात्तः । यूयेभ, तिथष्टकगूघयुघप्रोधा इति घक् प्रत्ययान्तो निपातितः । वृद्धिः, निरित्वनुयत्तौ, सुशिक्षिभ्यः किदिति निप्रत्ययान्तः, कित्वाद्गुणाभावः प्रत्ययस्वरेशान्तोदात्तः । श्रुति, श्रुत्कस्यते, तित्थु तिङ इति निघातः ॥ २ ॥

इतीयान्धमाह युष्वा हि केशिनेति । हे सोमपा सोमपानयुक्तेभ्य, हरी, त्वदीयाभ्यो युष्वाहि, सर्वथा संयोजय, अथानन्तरं नोऽस्मदीयानां गिरां श्रुतीनां उपश्रुतिं समीपे अवबन्नुद्दिश्य चर तत्प्रदेशं गच्छ । कीदृशौ हरी, केशिना स्वन्धप्रदेशे जन्ममानकेशयुक्ता । पुनः कीदृशौ, कवचा सेचनसमया युवानौ । पुनरपि कीदृशौ, कश्यपा अरुसोदरवन्धनरज्जुः कक्षा, वधभयः कक्षकस्य मूरकौ मुष्टाङ्गविषयः । युक्त्वा, अथोपपन्नान्दसः, सतिश्रित्यनेन प्रत्ययस्वरः शिष्यते ।

१ ४ १ एहि स्तोमं अभिस्वराभिगृणीष्वारुव ।

ब्रह्म च नो यतो सचेन्द्र यज्ञं च वर्धय ॥

शुचोऽतस्तिष्ठः (पां ६ । १ । ११५ ।) इति संहितायां दीर्घत्वं ।
 केहिमा, प्रत्यक्षाः केमा अभयोः सन्तीति मत्वर्थीय इति प्रत्ययाः, प्रत्य-
 यस्वरः, शुभांशुगुणित्यादिना दिवचनस्याकारादेशः । यवया, यवु यवु
 यवु संचने, कनिष्ठु यधि तन्नि राणि धनि घु प्रति दिव इति कनिष्-
 प्रत्ययः, णित्वादिनिर्णयं (पां ६ । १ । १६७) इति निष्पादाद्युदात्तः, य
 सपूर्वस्य निम्नमे (पां ६ । ४ । ६ ।) इति उपाधायाः यधौ दीर्घाभावः,
 पूर्ववदाकारः । कक्षप्रा, कक्षयोर्भवं कक्षं सूत्रं, तत्प्रातः पुरयतः पुर-
 त्वादिति कक्षप्रा, प्रापुरयो, आतोऽनुपसर्गेणः (पां १ । २ । १) इति कप्रत्ययः
 कानुत्तरपदप्रकृतिस्वरान्तोदात्तत्वं, आकारः पूर्ववत् । अथ, निपातस्य
 च (पां ६ । १ । ११६ ।) इति संहितायां दीर्घः । नः, अनुदात्तं सर्वम-
 पादादौ (पां ८ । १ । १८ ।) इत्यनुवृत्तौ, वज्रवचनस्य वस् नसौ (पां
 ८ । १ । २१ ।) इति नसादेशोऽनुदात्तः । इन्द्र, सोमधा, उभौ आम-
 न्नितस्य चेति सर्वानुदात्तौ । गिरां, सावेकाचक्षुषीयादिर्बिभक्तिः
 (पां ६ । २ । १६८ ।) इति विभक्तिरुदात्ता । उमश्चन्दो निपातत्वा-
 दाद्युदात्तः । स्तुतिश्चन्देन प्रादिसमासे प्रकृतिस्वरान्ते प्राप्ते, तादौ च
 नितिह्रस्वतौ (पां ६ । १ । ५० ।) इति तुवर्णितवादिपरत्वाकृतेः प्रकृ-
 तिस्वरः । चर, निधातः ॥ ३ ॥

विशेषविनियोगस्तु यत्र श्रौते न सूत्रितः । स्मार्त्तं तत्र विना-
 गोषादग्निधानादिसूत्रितः । एहि स्तोमानित्युक्तेषां सूत्रे विशेषाका-
 रैश्च न निनिबृत्ता, साधारणविनियोगस्तु तस्यैवादौ सर्वानुसम्भेव-
 क्षामेतां सूक्तमतां अनुर्धीमघमाह एहि स्तोमानिति । हे यतो
 निवासकरहभूतेन्द्र, एहि अस्मिन् कर्मस्थानागच्छ, आरुव च स्तोमा-
 नुद्गाहप्रयुक्तानि स्तोत्राणि अभिस्वर अभिजप्य ग्रथंसाख्यं शब्दं
 कुरु । तथाध्युमभिजप्य श्रयोहि शब्दं कुरु । तथा होहप्रयुक्तानि
 ब्रह्माणि आ अभिजप्य यव एहि शब्दं कुरु । एदितोयेव सर्वोद-
 विजः ग्रथंसेवधः । यत ऊर्ध्वं, नोऽस्मात्वं मन्त्रं प्राप्तं च यत्रानुकीव-
 मानं कर्म च यत्रा सह वज्रं, साधुत्वसम्पादनेन वज्रं वर्धयित्वा
 सम्पन्नमवचं प्रवर्धं कुरु । अथरत्नादिभ्यश्चिञ्चति सङ्गावेभ्यश्चानामसु

१ ५ १ उक्थमिन्द्राय शंस्यं वर्धनं पुरुनिःषिधे १
शक्रो यथा सुतेषु गो रारणत्सस्येषु च ॥

मक्ष वर्ध इति षठितं । इहि, इन् गतो, सेहिं, हेरपिन्नेन क्षिप्वा-
दुवाभावाः, निघातः, आकाशसहस्रः, यकादेश उदासीनोदात्त इत्यु-
दात्तः । सोमाम्, अतिस्फुल्लित्वादिना मन्, निष्वादाधुदात्तः, उत्त-
रपदेन संहितायां नकारस्य, दीर्घाद्विस्मयमात्रादे (पां ८ । ३ । ६) इति
यत्वं, अतोऽतिभिन्नं (पां ८ । ३ । २) इत्याकारस्य सानुनासिकता, भो
भजो अघो अपूर्वस्य योऽभि (पां ८ । ३ । १०) इति यत्वं, तस्य,
योयः प्राक्कस्यस्य (पां ८ । ३ । १६) इति योयः, तस्यासिद्धत्वात् खरसन्निर्ग
भवति । अभि, यवमादीनामन् इत्यनोदात्तः । खर, खु शब्दोप-
वापयोः निघातः । आभ इतिगतं । म्मीहि, मूष्यन्ते, सेर्ष्यपिच
(पां ९ । ३ । ८०) इति हि, क्वादिभ्यः प्रा, ईह्यन्तेयोः (पां ९ । ३ ।
११६) इतीत्वं, प्रादीनां ऋक्षः (पां ७ । ३ । ८०) इति ऋकारस्य
ऋकारः, ऋवर्णाच्चेति वक्ष्यमिति यत्वं, तिङ् तिङ् इति निघातः ।
यव, यव्यन्ते, सेर्ष्यपिच (पां ९ । ३ । ८०) इति सेहिं, एषि प्राप्ते
खरवेन शः, तस्य क्षित्तेन गुवाभावादुवकादेशः, अतो हेः (पां ९ ।
३ । १०५) इति हेर्णन्, तिङ् तिङ् इति निघातः । मक्ष, दह दहि
दहौ सर्मधातुभ्यो मनिन्नित्यनुदत्तो, दहेर्नाच्चेति मनिन्, तत्सन्नि-
योगेन नलोपः, अमागमश्च, मिदचोऽक्यात् परः (पां १ । १ । ३७) ।
इति ऋकारात् परो यकादेशः, मनिने निष्वादाधुदात्तत्वं । यतो,
आभन्वितनिघातः । यजं, यजया च दध प्रवचनं च (पां ७ । ३ । ६६) ।
इति यङ्, प्रत्ययकारः । यजंय, निघातः, अथ नकारद्वयमवस्थादि-
रमेवतिङ्विभक्तिः पूर्ववाक्येनानुवच्यते, अतोऽनुवच्यैव प्रथमां च
सुतेषुमुतावाचका योगे प्रथमेति निघातनिषेधो न भवति ॥ ३ ॥

अभिप्रवदहगतोक्तेषु अप्वावाकस्य इतीवसवने उक्थमिन्द्राय
शंस्यमिन्द्रायमुच्यतेः यक्ष्यमिति कथं इत्वं विन्वा अवीदधन् उक्थ-
मिन्द्राय शंस्यमिति सूचितं, तस्मिन्कृते प्रथमा सूक्ति एवमीदृशमात्र
उक्थमिन्द्रायेति । इन्द्रायैन्द्रायं वर्धनं इन्द्रियाधनं उक्थं इत्वं
इत्वं अस्माभिः प्रसवीतं । कीदृशवेन्द्राय, मुद विविधे वक्ष्यतां
वचूतां निवेदयारिदे । इत्वं इन्द्रो नोऽकारोपेय सुतेषु सुतेषु यक्ष्ये

च सङ्कितेष्वपि, यथा येन प्रकारेण दारवत् अतिशयेन प्रवृत्तं
 भूत्वात्, तथा प्रत्युमिति पूर्वोक्तान्वयः, अस्मदीयेन प्रवृत्तेन परितुष्ट
 इन्द्रोऽस्माकं पूजान् अस्मत्प्रसादानि च यजुषा प्रसादयिष्यते। उक्तं,
 वचेऽस्माकं प्रत्ययः, प्रत्ययश्चरः। प्रत्ययं, प्रत्ययवृत्तौ, अस्मादभ्युपगम्य, वेद-
 निष्ठोति विज्ञेयः, तित्त्वदिति प्राप्ते, यतोनामः (पां ६।१।२११।)
 इत्याद्युदात्तत्वं। वर्जनं, कर्त्तव्याधिकरणयोश्च (पां ३।३।११०।)
 इति कर्त्तव्येऽन्वयः, जित्वीतिप्रत्ययात् पूर्वोक्तोदात्तत्वं। पुरनिष्पिष्टे, वज्रवत्
 प्रभुत्वा निवेद्यमात्र, विधुगत्वा, धात्वादेः घः सः (पां ६।१।६३।)
 इति यस्य सत्त्वं, अत्र निरित्युपसर्गस्य विभक्त्यसमानार्थस्य प्राक्प्रयोगः,
 क्रियुचेति क्रिप्, क्रियः सर्वप्रकारोपेयः, भुगतिप्रादयः (पां १।२।
 १२०) इति प्रादिसमासः, निसः सकारेण ह्यौ श्वधानं ह्यान्वसत्वाद्-
 नाद्वत्, उपसर्गात् सुनेति (पां ८।३।६१।) इत्यादिना धातुसकारस्य
 यत्त्वं, निसः सकारस्य, सुनाद्युः (पां ८।३।७१।) इति सुत्वं, पुरप्रत्ययेन
 कर्म्मणि यद्यन्तेन समासः, विधोधातुसरेणोदात्तत्वं, निःविध इति
 प्रादिसमासे कृते कृतुत्तरपदप्रकृतिसदत्वं, कर्त्तुं ह्येव प्रविकारकपूर्व-
 स्थापि सङ्ख्यात् पुनः कर्त्तकसमासेऽपि च यत् सत्त्वं। इत्येतीति प्रकाः,
 वक्ष्यतेति यच्च प्रकीर्त्यादिना रक्तप्रत्यय औकादिकः, प्रत्यय चरः।
 यथा, प्रकारदपने पाप्, नित्यरेण प्रत्ययात् पूर्वोऽकार उदात्तः।
 सुतेषु, क्तः, प्रत्ययसरेणोदात्तः। नसो नकारस्य, नञ् धातुस्योत्पुष्पः
 (पां ८।३।१००।) इति संहितार्थं यत्त्वं। दारवत्, रजधायुः अन्वा-
 र्थकः, धातोरेकाचोऽकारादेः क्रियासमभिचारे यद् (पां ३।१।२९१।)
 इति यद्, यङोऽपि च (पां १।३।०७।) इति तस्य युक्त्वं, प्रत्यय-
 कक्ष्येण द्विर्भावो ह्यकारिणेन, दीर्घोऽङ्कितः (पां ३।३।८३।) इति
 दीर्घः, प्रत्ययकक्ष्येण, समाधत्ता धातवः (पां ३।१।६२।) इति
 धातुसम्प्राप्ता, चिठर्थे षेठ् (पां ३।३।००।) इति षेठ् षेठ्महाव-
 कक्ष्ये चिठर्थे षेठ्, अत्र हि इत्यकर्मणं दारवन्मुक्त्वात्संयस्य
 कर्त्तव्यत्वेन हेतुः, षेठ्स्थिप्, इत्यचोपः परस्मैपदेभ्यः (पां ३।३।
 ८०।) इति इकारचोपः, षेठोऽङ्काटौ (पां ३।३।८७।) इत्याङ्गमः,
 कर्त्तरिश्च तस्य, चर्कदीप्तं परस्मैपदमदादिष्वच षष्ठ्यमिति वार्त्ति-
 केनादादिब्रूवात्, अदिप्रत्ययिभ्यः शयः (पां १।३।०९।) इति
 शयः प्रातोचुप्, यज्जं ह्यन्वसीति निविद्यते, ज्योऽनुदात्तमाहा-
 नोरन्तज्ज्वात् यत् प्रियते, ज्वा नसार्वधातुस्य श्वधानात् यत्र परतो

१ ई १ तमित्सखित्व ईमहे तं राये तं सुवीर्ये १

स शक्र उत नः शक्रदिन्द्रो वसु दयमानः ॥ १६ ॥

विधीयमानं, अन्वक्षानामादि (पां ६।१।१८६।) इत्याद्युदात्तत्वं न भवति, न च तिङ् तिष्ठ इति निघातः, अथ यथाशब्दयोगेन, यावद्यथा (पां ८।१।३७।) इति निघेधाच्चवायोमे प्रथमेति वा च निघातो न भविष्यति, तत्र क्षुत्तरवाक्ये सख्येषु चेति चानुक्तव्य-
भक्त्येवाद्या इत्थं प्रथमा तिङ्बिभक्तिः । सख्येषु, सख्युः कर्मोक्ति-
सख्यानि तेषु, कर्मणि षेच्यनुक्तौ, सख्यर्थः (पां ५।१।१९६।) इति
सखिशब्दासुः प्रत्ययः, तत्र भक्त्यन्तायां, अख्ये, त च (पां ६।१।१८८।)
इतीकारलोपः, प्रत्ययस्वरः ॥ ५ ॥

यसोमचमाश्च तमित्सखित्व इति । सखित्वे निमित्तभूते सति तमित्-
तमेवेत्त्वं ईमहे प्राप्तम्, तथा राये धनार्थं तमीमहे, तथा सुवीर्ये
श्रीभक्त्यामर्थनिमित्तं तमीमहे, उत अपि च, शक्रः शक्तिमान् स
इन्द्रो मोऽप्यर्थं वसु धनं दयमानः प्रयच्छन् शक्रदस्मदीयराज्ञे शक्तौ
ऽभूत् । सप्तदशस्य याज्ञाकर्म्मसु ईमहे याचामीति पठितं, तदनुसा-
रेण च याचामहे इति आख्येयं । सख्युर्भावः सखित्वं, तस्य भाव-
स्वरतौ (पां ५।१।१९६।) इति त्वः, प्रत्ययस्वरदेशोदात्तः । ईमहे,
ईङ् गतौ, डिच्चादात्मनेपदं, दिवादिभ्यः झन् (पां २।१।६६।)
इति झन्, वज्रं कन्दसीति झनोक्तौ, तिङ् तिष्ठ इति निघातः ।
राये, ऊडिदं (पां ६।१।१७१।) इति विभक्तेरुदात्तत्वं । सुवीर्ये,
सुदुवीर्ये यस्यासौ सुवीर्यः, भविष्यवाचनानेन भावेन लप्यते, सुवी-
र्यत्वायैत्यर्थः, वज्रशीर्षावितानुक्तौ, वीरवीर्यौ च (पां ६।२।१२०।)
इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शक्तौतीति शक्रः, स्फासितश्च वज्रं शक्तीत्यादिना
इक्ष्वाक्यं औषादिकः, प्रत्ययस्वरः । शक्रत्, शक्तीशक्तौ, धातुसम्बन्धा-
दिकादे, कन्दसि जुङ् कङ् णिटः (पां १।१।६।) इति जुङ्,
यतः शक्तौति अतस्तमीमहे इति धातुसम्बन्धः, कुरुक्षिप्, पुमादिषु-
याङ्गुदितः परस्मैपदेषु (पां १।१।५५।) इति ष्रेरङादेशः,
वज्रं कन्दसीत्वाङ्माभावः, तिङ् तिष्ठः (पां ८।१।२८।) इति
निघातः । वसु, निदिश्यनुक्तौ वसेदप्रत्ययः, निष्पादाद्युदात्तत्वं ।
दयमानः, दय दान गति रज्ज्वा हिंसा दानेषु, अनुदानेस्त्वादात्मने-

१७१ सुविहृतं मुनिरजमिन्द्र त्वादातमिदृशः ।

गवामप ब्रजं वृधि कृणुष्व राधो अद्रिवः ॥

यदं, कष्टः शानजदेष्टः, श्रमः भित्त्वादनुदात्तत्वं, शानर्वाचित इत्य-
न्तोदात्तत्वं बाधित्वा, वाख्यनुदानेऽङिददुपदेशात्तत्सर्वधातुकानुदात्त-
महन्विद्योः (पां ६।२।११८।) इति तत्सर्वधातुकत्वादननुदात्तत्वं,
धातुस्वर एव शिष्यते ॥ ६ ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे श्लोकानर्चिषो वर्गः ॥

जायन्तीति वृत्ते सप्तमीष्टममाह सुविहृतमिति । हे इन्द्र, यद्योऽङ्गं
कर्मप्रसूभूतं सुविहृतं सुखं सर्वत्र प्रकृतं । मुनिरजं सुखेन निःश्रेयं
प्राप्तुं शक्यं । त्वादातमित्, त्वया श्रेयधितश्च सम्पन्नमिति श्रेयः । इतः यदं
स्त्रीरादिरस्यताभार्थं गवां ब्रजं निवासस्थानं अपवृधि अपवृत्तमुख-
मुद्गाटितद्वारं कुर्व । हे अद्रिवः पर्वतोपकण्ठितवच्ययुक्तीन् राधो धनं
कृतव्य सम्पादय । सुविहृतं, इज् बरये, कर्मणि क्तः प्रत्ययः, विष्ण्वेन
प्रादिसमासः, विहृतमित्यत्र क्तदुत्तरपदप्रकृतिसंखरं बाधित्वा कर्मवा-
चिनि त्वान्ते भरतः, गतिरनन्तरः (पां ६।२।४६।) इति पूर्वपदप्रक-
तिसंखरे प्राप्ते, परादिभ्यश्चि ब्रज्जनं (पां ६।२।१६६।) इति ऋकार-
उदात्तः, युनः सुशब्देन समासे क्तदुत्तरपदप्रकृतिसंखरेण स एव ऋकार-
उदात्तः । ननु वृत्तमित्येष क्तदन्तं ननु विहृतमिति, प्रत्ययग्रहणे यस्मात्
सुविहृतस्तदादेशदन्तस्य ग्रहणमिति वचनात् सुविहृतमित्यत्र च
समासे वृत्तमित्येतावन्मात्रं नोत्तरपदं किन्तु विहृतमिति, तत्प्रथमं क्तदु-
त्तरपदप्रकृतिसंखरत्वमिति चेत्, तदुच्यते, प्रत्ययग्रहणपरिभाषापवा-
देन क्तदुत्तरपदं गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणमित्यनेन विहृतमित्यस्यापि
क्तदन्तपददेशोपपत्तेः । ननु विहृतमित्यस्य यथा क्तदन्तपददेशः, एवं
क्तान्तपददेशोऽप्यस्ति तथैव परिभाषया, तथाच कर्मणि त्वान्ते उत्त-
रपदे परतो गतिरनन्तर इति सुशब्दस्य प्रकृतिसंखरः प्राप्नोति, न
चात्रापि परादिभ्यश्चि ब्रज्जनमित्येवं नास्ति निष्कारः । तथा हि सति
सुविहृतमित्यत्र विहृतमित्येवोत्तरपदमिति विहृतमिति समासे यद्यपि
ऋकार एवोदात्तः स्यात्, विहृतमिति ऋकारः परादिर्भवति, तथापि
सुविहृतमिति समासस्य सतिशिष्टत्वेन वचीवत्त्वात् तत्रैव श्वोत्त-
रपदादौ इकार एवोदात्तसंखरेण भवितव्यमिति, उच्यते, गतिरन-
न्तर इत्यत्र त्वागुत्तो क्तग्रहणे क्तदुत्तरपदपरिभाषा नास्तीत्यने, तदाच्यने

अवहितव्रतावपि प्रकृतिस्मरे सत्त्वगुणरसगन्धस्पर्शसंख्यात्, अने-
 नैव चाभिप्रायेणावन्तराश्वस्य प्रयोजनमभ्युदृतमित्यत्र अवहित-
 स्थाभिप्रायस्य सामुद्रितं प्रत्युदाहृतं, तस्मात् सुविदितमिति अकार-
 यवोदात्त इति स्थितं । सुनिरजं, अनायासेन निरवशेषं प्राप्यं,
 अजगतिषोपश्रयोः, सुभितोऽपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः, ईश्वरसुख-
 कक्षाकक्षायेषु खलु, (पां १।१।१२६।) इति खलु । न जान सुश-
 र्भस्य निसाध्यवधानं अङ्गनीयं, सुशब्दस्य कृपपदमात्रं खलोनिमित्तं
 जानन्तर्ह्ये, अतएव सुपरिहरं दुष्परिहरमित्यादयः प्रयोगा इति,
 पूर्ववद्वृत्तिसमाप्ते, किति (पां १।१।१६३।) इति प्रत्ययात् पूर्वमु-
 दात्तमिति धात्वकार उदात्तः, निसासमाप्ते कृदन्तरपदप्रकृतिसूत्रेण
 स एव शिष्यते, पुनः सुशब्देन समाप्ते कृदन्तरपदप्रकृतिसूत्रेण स एव शिष्यते ।
 त्वादात्तं, त्वया श्रोत्रेण निश्चदीकृतं, दैर्घ्यं श्रोत्रेण, आदेश उपदेशे-
 ऽस्मिन्ति (पां १।१।४५।) इत्यात्मं, सत्यपि हि यकारे, नानुबन्ध-
 क्षयमनेमन्तात्मित्येवञ्च स्यात्, निष्ठा (पां १।१।१०९।) इति
 कर्मणि क्तः, दाधाम्दात् (पां १।१।१००।) इत्यन्तादात् इति निवे-
 धेन वृत्तच्छाया अभावात्, दीदृष्टौ (पां ७।१।४६।) इति ददा-
 देष्टौ न भवति । ननु दाम् जीवन इति प्रतिपदोक्तस्यैव दापस्त-
 चादानिति निवेधः, न पुनर्काष्ठाधिकस्य दैर्घ्यं, अक्षप्रतिपदोक्तयोः प्रति-
 पदोक्तस्यैव यञ्च, ननु काष्ठाधिकस्येति नियमादिति चेन्न, ग्राया-
 दाग्रहस्यैवविज्ञेय इति वार्तिकेन प्रतिप्रसदात्, वृत्तच्छायात्पुनी-
 यद्वचनस्य, सुपांसुगिति ङादेशः, त्वमावेकवचने (पां ७।१।६७।)
 इति मध्यमस्य लार्थेऽङ्गः, अतोऽङ्गो (पां १।१।६७।) इति पर-
 क्तत्वं, भसञ्जामां, टो (पां १।१।४१।) इत्यदसोऽकारस्य जीये
 उदात्तमिति सूत्रेणाकार उदात्तः, कर्तृकरणे कृतावङ्गत्वं (पां १।१।
 ३९।) इति कृतीयासमाप्तः, तत्पुनरे कृतिवङ्गत्वं (पां १।१।१३०।)
 इति कृतीयाया अचुक्, कृदन्तरपदप्रकृतिसूत्रे प्राप्ते, कृतीया कर्मणि
 (पां १।१।४०।) इति पूर्वपदप्रकृतिसूत्रत्वं । यञ्च, अमृत्वातो, अग्ने-
 र्देवमे वृत्तेकृत्स्नं, तत्प्रयोगेन धातोर्युङाक्रमः, निष्पादाद्युदात्तत्वं ।
 तथा, प्रातिपदिकस्य, आवेषाच्च इति विभक्त्येवदात्तत्वं प्राप्तं, न
 तोऽन्तस्मात्तवनेति निमित्तते । रुधि, वञ्चवद्वे, अष्टसु पुनृ वञ्चवञ्चसि
 (पां १।१।१०९।) इति चैर्विदादेशः, वञ्चवञ्चस्येति चोदात्ति

१८१ न हि त्वा रोदसी उभे ऋषायमाणमिन्वतः ।

जेषः स्वर्चतीरपः सं गा अस्मभ्यं धूनुहि ॥

जुष्, निघातः । जुष्य, जुविर्हिंसाकरजयोचेति घातुः, इदिते-
नुम्, अन्वयेनात्मनेपदं, कोटस्याप्त, यास्यो (पां ३।३।८०।) इति
यासः से आदेशः, सवाभ्यो वामौ (पां ३।३।८१।) इति व आदेशः,
कर्त्तरि अणि प्राप्ते, भिन्विजृम्भोरच (पां ३।१।८०।) इत्यु प्रत्ययः,
तत्प्रभियोमेन वकारस्याकारः, तस्य, अतोकोषः (पां ६।३।८८।)
इति कोषा, अथः परस्मिन् पूर्वविधौ (पां १।१।५०।) इत्यकार-
कोषस्य स्थानिबद्धाक्षधूपधगुणौ न भवति, अथ सतिशित्तर-
वर्णीयस्त्वमन्यन् विवरणेभ्य इति सति शित्तरमपि विकरज्ज्जरं बाधिता
थत्त एव प्रत्ययाद्युदात्तत्वं । दाधः, अद्युप्रनो निन्वादाद्युदात्तः ।
अत्रिवः, अत्रिवर्षं तदस्यास्तीति मनुम्, हन्दीरः (पां ८।२।
१५।) इति मस्य वत्, सम्बुद्धौ, उगिदत्ता (पां ७।६।७०।) इति नुम्,
इक्ष्वादिंसंयोगान्तोपौ, मनुवसोदसम्बन्धौ हन्दीरः (पां ८।३।
१।) इति वत्, विसर्जनीयः, आमन्वितस्य चेति निघातः ॥ ७ ॥

अद्यमीश्वरमाह न हि त्वेति । हे इक्ष्, अवायमात्वं प्रधुवर्धं
कुर्वामं त्वां रोदसी यावाद्यध्यावपि त्वदीयं महिमानं नहि
इन्दतः, आहुं न समर्थे इत्यर्थः, तादृशत्वं स्वर्चतीः स्वर्णकमुक्ता
अपो दृष्टिरूपाः जेषो जयोः, प्रेरयेत्यर्थः, अयां सगंसम्बन्धश्चान्यत्र
दिदो दृष्टिः * यावदति सतमिति, विश्व दृष्टिप्रदानावाप्तसम्पत्तेरुद्धौ
अस्मर्थं क्षीरादिरसप्रदा माः संधूनुहि सन्धुक्प्रेरय । नहि, ननौ
हिप्रत्ययेन, सद्यस्य (पां १।१।७।) इति समासः, समासत्वादन्तो-
दात्तत्वं । त्वा, अनुदात्तं सर्वमित्यनुक्तौ, त्वामौ द्वितीयाया इति
त्वादेशः । रोदसी, रदेदस्य, निन्वादाद्युदात्तः, उत्रिवत् (पां ३।१।
६।) इति कीप् । उभे, प्रातिपदिकखट्वेवान्तोदात्तः, समासत्वरद्वे
उदात्तः । अवायमात्वं, नुम् हन्तीति अवा, अन्येषोऽपिदशने (पां ३।
२।७५।) इति विश्व, इन्द्रियवत्स्वविध्यन्तरोपसङ्गहकार्यत्वात्कार-
कोषो हकारस्तत्र वकारः, अकवा अवा भवतीत्यभूतवङ्कारे, कोहि-

१ ई १ आश्रुत्कर्णं शुधी हवं नू चिद्दधिस्य मे गिरः १
इन्द्र स्तोममिमं मम कृष्वा युजविदन्तरं ॥

तादिङान्धः ऋषिः (पां ३।१।१५।) इति ऋषिप्रत्ययो भवति, सङ्गा-
हतिगमः, लोपश्च इलहसगुहसेर्नकारलोपश्च, वाक्यवः (पां १।१।
६०।) इत्यात्मनेपदं, चटः आगच्, अपोऽनुपदेष्टात् पराङ्मानसो जसा-
वंधाकानुदात्तत्वं, आवः प्रत्ययस्वरः, एकादेशस्योदात्तत्वं । इन्वतः,
इति आतो, इदितो नुम्धातोः (पां ७।१।५८।) इति नुम्, अपः
पित्वादनुदात्तत्वं, लडादेशस्य तसश्च लसार्वधातुस्वरदेव धातुस्वर एव
प्रिच्यते, द्विचोति निधेधात्तिङ् तिङ् इति निचतिः न भवति ।
जेषः जयेः, प्रार्थनायां, लिङर्थे खेट् (पां १।४।७०) इति लिङर्थे-
खेट्, तस्य मध्यमपुरुषैकवचनं सिप्, इतश्च लोपः परस्मैपदेषु (पां
३।४।६०।) इति इकारलोपः, कर्त्तरि श्रयि धाते तदपवादः,
विष्णुर्लुप्तेति (पां ३।१।३४।) इति सिप्, चडागमस्यानुदात्त-
त्वाद्भातुस्वर एव प्रिच्यते । सर्ववीः, खरासामस्तीति सर्वत्वाः, ऋङ्क्षरौ
खरिताधिति चिट्स्त्रिच खरह्रस्वः खरितः, भतुपञ्चोपै पित्वादनु-
दात्तौ, संहितायां, खरितात् संहितामनुदात्ताणां (पां १।१।३६।)
इत्येकश्रुतिः खरित एव प्रिच्यते । अपः, ऊङिदन्तिवादिना विभक्तेर-
दात्तत्वं । धृनुहि, धृञ्कर्मणे, लोटः सिप्, सेर्क्षपिथ (पां १।४।
८७।) इति सेर्क्षिरादेशः, स्वादिभ्यः नुः (पां ३।१।७१।) इति नुः,
उतश्च प्रत्यवादसंयोगपूर्वात् (पां ६।४।१०६।) इति प्राप्तस्य लुक्-
श्चान्दसत्वादभावः ॥ ८ ॥

अभिज्ञवधठहस्योक्थेषु तृतीयस्वरनेऽष्टावाकस्य षट्स्तोत्रियानु-
ह्यपुगधेषु द्वितीयस्मिन् युगलस्याश्रुत्कर्णेति ढकेऽनुस्वरः, एङ्गञिति
खेट् शुधीहवन्तिरश्वा आश्रुत्कर्णं शुधीहवमिति सूत्रितं, तस्मिन्नुपे
प्रथमा, सूतो नमसोऽर्चमाह आश्रुत्कर्णेति । हे आश्रुत्कर्णं सर्वतः
ओत्तारौ कर्णौ यस्य तादृशेन्द्र, इवमस्मदीयमाङ्गानं नु क्षिप्रं शुधि
इत्यु, मे मम हेतुमिरचित्पुतीरपि दक्षिण चित्ते धारय, किञ्च
मम मदीयमिमं स्तोमं स्तोत्ररूपं वाक्समूहं युजयित् सवीयसश्चरुपि
अन्तरं कृष्य आसमं कुर्व, यथा वचनस्य क्षिप्रं मन्त्रसे तददस्मदी-
यश्रुतिमपि प्रीतिं कुर्वित्यर्थः । आश्रुत्कर्णं, आ सप्तम्याच्छ्रुत इत्याश्रुत,

११०१ विद्या हि त्वा वृषभमं वाजेषु हवनश्रुतं ।
वृषभमस्य हूमह उतिं सहस्रसातमां ॥

विद्य, ऋक्स्य पिति कृति तुक् (पां ६।१।७१) इति तुक्, तादृशै
कर्मै यस्य, आत्मन्वितस्य च (पां ८।१।१६।) इत्याद्युदात्तत्वं । अग्नि,
अश्ववशे, गोटादिः, अश्वः प्रहृष्ट (पां ३।१।७७।) इति विहितयो-
वृद्धं कृन्सीति कृक् तत्सन्धियोगश्रितत्वात् प्रहभावोऽपि निवर्तते,
अश्वश्रुपुत्र कृष्णकृन्सि (पां ६।७।१०२।) इति हेर्धिरादेशः,
सतिश्रितत्वात् प्रत्ययस्वरः, आत्मन्वितं पूर्वमविद्यमानवत् (पां ८।
१।७२।) इत्यविद्यमानवत्त्वेन प्रदादपरत्वात्तिङ् तिङइति निघातो
न भवति, संहितायां, अन्येषामपि दृश्यते (पां ६।३।१३७।) इति
दीर्घः । हवं, हेम्स्यर्जायां शब्दे च, वृद्धं कृन्सीत्यनेनानैमित्तिके
सम्पत्त्यर्थे कृते पश्चादुकारान्तत्वेन, नहदोदत् (पां ३।३।५७।)
इत्यप्रत्ययः, अयः पित्र्याङातुस्वरः । गू, संहितायां, कृत्ति तुनुष
मश्रुतङ् कुनोरण्याणां (पां ६।३।१३९।) इति दीर्घः । चित्, चादि-
रनुदात्तः । दधिय, दधातेर्लोट्, यासस्ते, सवाभ्यां बामौ, शयः कु,
अभ्यासस्य ऋक्स्यदिः, कृन्स्यभयथा (पां ३।७।११७।) इत्याङ-
धातुकत्वस्यापि स्त्रीकारादिङागमः, आकारलोमः, निघातः । मे, तेमवा-
वेकावचनस्य (पां ८।१।२२) इति षष्ठेकवचनान्तस्यास्मिन्स्य मे आदे-
शोऽनुदात्तत्वम् । मम, तवममौ कृति (पां ७।१।६६।) इत्यनेन
मधर्म्यन्तस्य ममादेशः, प्रातिपदिकखरेणान्तोदात्तत्वे प्राप्ते, युष्मदस्मदो-
र्कसि (पां ६।१।१११।) इत्याद्युदात्तत्वं । कृत्स्न, कृत्स्न कर्त्तव्ये,
गोट्, यासस्ते, सवाभ्यां बामौ, शयो वृद्धं कृन्सीति तुक्, सति
श्रितत्वात् प्रत्ययस्वरः, प्रदादित्वात् निघातः । गुञ्जः, सावेकाच इति
विभक्तौबदात्तत्वं । अन्तरं, कृत्वादित्वादाद्युदात्तः ॥ ६ ॥

दशमीसप्तमाह विद्याहीति हे इन्द्र, त्वां विद्म जानीमः । कीदृशं
त्वां हवन्तमं, जानामानविश्वेन वर्धितारं । युगः कीदृशं, वाजेषु
सङ्ग्रामेषु हवनश्रुतं, अस्मादीयस्याङ्गानस्य श्रोतारं । हवन्तमस्या-
विश्वेन जानादीनां वर्धितुस्तव उतिं दक्षामस्यदिवयामुद्दिष्टं हनहि
त्वामाकृषामः । कीदृशीमूर्तिं, सप्तस्यसातमां अविश्वेन धनह-
वन्तां दात्री । विद्या, विदोक्तोक्ता (पां ३।७।५३।) इति

११११ आ तू न इन्द्र कौशिक मन्दसानः सुतं पिब ॥ नवमायुः प्रसूतिर कृधी सहस्रसामृषिं ॥

मनो मारदेशः, प्रत्ययस्वरैरान्तोदात्तः, ह्यचोऽतस्तिङः (पां ४।१।
१३५) इति संहितायां दीर्घः । ह्यन्तमं, एषु ह्यु मधु सेचने,
कनिषु ह्यधि तच्चिराजि धन्विषु प्रतिदिवइति कनिष्, निच्चादाः
युदात्तः, तमपः पित्वात् स एव शिष्यते, अयस्मयादीनि कन्दसि (पां
१।१।१०।) इति भवेन पदत्वाभावात्ततोपाभावः, पदत्वाच्चटि-
तोपाभावः । वाजेषु, वाजशब्दो वृषादित्वादायुदात्तः । हवनश्रुतं,
अहवगृह्यौ, वज्रणं कन्दसीति क्युटि सम्प्रसारणं, हवनं श्रुतोतीति
क्षिप्, तुमागमः । ह्यन्तमस्य उक्तं । इमहे, इयतेर्वज्रणं कन्दसीति
स० सारणं, श्रय इत्यनुवृत्तौ, वज्रणं कन्दसीति श्रपोलुक् । ऊतिं, ऊति
यूति जूति सातीत्यादिना भावेक्तिन्नन्त उदात्तोनिघातितः । सहस्र-
सायमां, सहस्रं मनोतीति सहस्रसा, यथादाने, घात्वादेः यः स
इति सत्वं, जन संन खन कम गमो विट्, (पां ३।२।६०।)
इति विट्, विष्णोरनुनासिकः स्यात् (पां ६।४।४१।) इत्याका-
रादेशः, छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं, तमपः पित्वात्तदेव शिष्यते ॥ १० ॥

एकादशीम्यचमाह असा तू न इन्द्रेति । हे इन्द्र, तू क्षिप्रं नोऽस्मान्
प्रत्यागच्छेति श्रेयः, हे कौशिक कुशिकमुखेन्द्र, मन्दसानो हृष्टो भूत्वा
सुतमभिषुतं सोमं पिब, यद्यपि विश्वामित्रः कुशिकस्य पुत्रस्तथापि
वद्रूपेभ्यस्त्वैवोत्पन्नत्वात् कुशिकपुत्रत्वमविरुद्धं । अयं वृत्तान्तोऽनुक्रम-
विकायामुक्ता, कुशिकस्त्वधीरायिन्द्रितुल्यं पुत्रमिच्छन् वृद्धचर्यं चचारः,
तस्य इन्द्र एव माधीपुलो यज्ञे इति । हे इन्द्र, नयं सर्वैर्देवैः स्तुत्यं
कस्मान्मुद्यानपरं आयुर्जीवितं प्रसूतिर प्रकर्षणं सद्यु वडय, ततो मां
सहस्रसङ्गाकामोभेत् अविमतीन्द्रियद्वयारं ह्यधि कुह । तू, संहितायां
अधि तुनुघमद्युतुः कुजोऽव्याणां (पां ६।१।१३२।) इति दीर्घः ।
नः, संहितायां, उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः (पां ८।४।६६।) इत्युदा-
त्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं । इन्द्र, आमन्त्रित निघातः । कौशिक,
निघातः । मन्दसानो हृद्यन्, यदि कृति मोद मद सप्र कान्ति गतिषु,
असावजित्वनुवृत्तौ, अङ्गि हन्वि मन्दि सहस्रः विदित्यसागृहप्रत्ययः,
चित्वादनोदात्तः । सुतं, प्रत्ययस्वरः । नयं, यः कृतौ, अचोद्यत् (पां

११२१ परित्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विमृतः ।
 वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः ॥ २० ॥

१।१।६७।) इति यत्, गुणः, वान्तोयिप्रत्यये (पां ६।१।७१।)
 इत्यवादेशः, यतोन्मावः (पां ६।१।१११।) इत्याद्युदात्तत्वं । आद्युः,
 उस्मिदित्यनुवृत्तौ, एतेर्विभक्त्युसिः प्रत्ययः, निष्ठाद्वृद्धायादेशः, निष्ठा-
 दाद्युदात्तः । सू, नियतस्य च (पां ६।१।१३६।) इति संज्ञितायां
 दीर्घत्वं । तिर, तदन्तेर्न्यत्ययेन शः, कृतइडातोः (पां ७।१।१००।)
 इतीत्वं, अतोच्चेः (पां ६।१।१०५।) इति चूर्णम् । लघी, उक्तान्-
 कारणे, वृद्धं कृन्दसीति शर्मास्तुम्, अन् प्रयां पूं क्क कृभ्यश्चन्दसि (पां
 ६।४।१०२।) इति हेर्धिरादेशः । सङ्ख्यसामित्युक्तपूर्वम् । अर्धं,
 अर्धमतौ, इतिद्व्यनुवृत्तौ इगुपधात् किदिति कित्, निष्ठाद्वृद्धाभावः,
 निष्ठादाद्युदात्तत्वं ॥ २१ ॥

प्रवर्ग्यं परित्वेत्यभिष्टयात्, स्पष्टोदकमिति खण्डे परित्वा गिर्वणो
 गिरौऽधिद्वयोरदधत् । उन्मथं वच इति सूचितं, तथा हविर्ज्ञानप्रवर्तने
 सेयं परिधानीया, हविर्ज्ञाने प्रवर्तयन्तीति खण्डे परित्वा गिर्वण इति
 परिदध्यादिति सूचितं; तथा च ब्राह्मणं परित्वा गिर्वणो गिर इत्यु-
 त्तमया परिदधतीति, तामेतां दादशीम्ब्रचमाह परित्वेति । हे गिर्वणः,
 अस्मदीयस्तुतिभाग्निम्, विश्वतः सर्वेषु कर्मसु प्रयुज्यमाना इमा गिरौ
 ऽस्मदीयाः स्तुतयस्त्वा परिभवन्तु सर्वतः प्राप्नुवन्तु । कीदृशो गिरः,
 वृद्धायुमनु, प्रवृद्धेनायुख्येणोपेतं त्वामनुकृत्य वृद्धयो वृद्धनामाः,
 निश्चैता गिरौ जुष्टास्तथा खेविताः शत्रो जुष्टयोऽस्माकं प्रति हेतवे
 भवन्तु । गिर्वणः, गीर्भिर्वणत इति गिर्वणः, वन सख सम्भक्तौ, सर्व-
 धातुभ्योऽसृन्, गिर उपधाया दीर्घाभावश्चाह्दसः, आसन्निवति-
 वातः । विश्वतः, तितितिप्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं । वृद्धायुं, वृध् वृद्धौ,
 क्तप्रत्ययः, उदितोवा (पां ७।१।५६।) इति इठः क्ताप्रत्यये
 विकल्पितत्वात्, वस्य विभावा (पां ७।१।१५।) इति इडभावः,
 प्रत्ययस्वरः, इगुगत्तौ, कृन्दसीयः (पां ८।१।१५।) इत्युङ्, *
 निष्ठादाद्युदात्तः, आयादेशश्च, वृद्धमायुर्धस्येति वृद्धग्रीहो पूर्वपदप्र-

एकादशवर्त्ता ।

१ १ १ इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तसमुद्रव्यवसं गिरः ।
रथीतमं रथीनां वाजानां सत्पतिं पतिं ॥

अतिशयत्वं । इन्द्रयः, उद्येः क्षिप्ति, तितु चतयसि सु सरस्वसेवु च (पां ७ । १ । ८ ।) इतीडभावः निष्ठादाद्युदात्तत्वं । जुष्टाः, श्रीदितो निष्ठायां (पां ७ । १ । १४ ।) इतीडभावः, जुष्टार्पितइत्यनुवृत्तौ, निष्ठां मन्त्रे (पां ६ । १ । ११० ।) इत्याद्युदात्तत्वं । जुष्टयः, जुष्टीधीति-
शेवनयोः, क्षिप्ति, तितुनेतीडभावः निष्ठादाद्युदात्तः ॥ १९ ॥ इति
प्रथमस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥ २० ॥

इन्द्रं विश्वा इत्यवृधन्तस्य मधुष्मन्वसः पुंस्त्वो जेहनामक ऋविः,
तथापानक्रान्तं इन्द्रमर्धौ जेवा माधुष्मन्वस इति, इन्द्रस्तानुवृध-
मिति पूर्वसूक्तोक्तं, इन्द्रो देवतानुवर्षते, विनियोगस्तु महाव्रते
निष्क्रेवत्ये कृत्स्नं कृत्स्नं प्रसमीयं जरु इति खण्डे शैलकेन सूचितं । इन्द्रं
विश्वा अवीवृधन्ति तानुवृधन्तं तस्य प्रथमायाः पूर्वमर्द्धं च शक्नोत्तरेणा-
र्द्धं चोत्तरस्याः पूर्वमर्द्धं च अतिवृद्धति, यादौः पादाननुवृष्टां प्रागु-
त्तमाया इति, प्रागुत्तमस्य प्रथमारण्यके प्रथमं, प्रथमं च इति खण्डे इन्द्रं
विश्वा अवीवृधन्ति पदानुवृष्टा इति, तथा सद्यस्य पञ्चमेऽहनि
निष्क्रेवत्ये शक्नो इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्ति तानुवृधन्तुचः, सोमो वर्द्ध-
मानइति खण्डे सूचितं, उद्येनो हरिभिः सुतमिन्द्रं विश्वा अवीवृध-
न्ति । अस्मिन् सूक्ते प्रथमाष्टचमाह इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्ति ।
विश्वाः सर्वा मिरोऽस्मदीयाः स्तुतय इन्द्रमवीवृधन् वर्द्धितवत्तः ।
कीदृशमिन्द्रं समुद्रव्यवसं, समुद्रवद्याप्तवन्तं । पुनः कीदृशं रथीनां
रथयुक्तानां शोडुकां मध्ये रथीतमं अतिशयेन रथयुक्तं । पुनः कीदृशं
वाजानामज्ञानां पतिं स्वामिनं । पुनः कीदृशं सत्पतिं, सतां सन्ना-
मवर्तिनां पाणकां । विश्वाः, विश्वेः कृन्, निष्करः । अवीवृधन्, वृध-
धेयि षडोड्, अदित्यनुवृत्तौ, निष्ठां इन्द्रसि (पां ७ । १ । ८ ।) इति
अकारस्य ऋकारविधानात्तूपधगुणाभावः, निष्ठासत्वरः । समुद्र-
व्यवसं, अर्धेदस्यन् मातृटादिभ्योऽङ्गिञ्ङिञ् (पां १ । २ । १ ।)